

Beyond the point of (no) return

Een vergelijkend onderzoek naar gevoelens van *home* en *belonging* onder
Angolese ex-Ama's in Nederland en in Angola

Masterthesis Multiculturalisme in Vergelijkend Perspectief

In opdracht van: Universiteit Utrecht, december 2012
Student: Jessica van de Weerd, 3655474
Begeleider: Rutger-Jan Scholtens

“Niet waar je vandaan komt, maar daar waar het goed
met je gaat, is je thuis.”

(B.O. Richards, New Dutch Connections)

Proloog

In mijn jeugd ben ik vanaf mijn 10e levensjaar geregeld in contact gekomen met asielzoekers. Mijn moeder werkt sinds die tijd bij Vluchtelingenwerk en ook mijn vader heeft zich enige tijd actief ingezet in een eigen stichting voor de opvang van dakloze asielzoekers. Soms ging ik met hen mee naar opvangadressen, bijvoorbeeld als er kinderen bij waren, maar meestal ontstonden die contacten doordat mensen ook tijdelijk bij ons in huis verbleven. De duur van hun verblijf bij ons varieerde van enkele nachties tot weken en in die tijd draaiden zij mee in ons gezin; we aten gezamenlijk en zij leefden ook in onze woonkamer. Het zou niet eerlijk zijn als ik nu zou beweren dat dit alleen maar leuk en interessant geweest is, maar het vormt toch de belangrijkste basis voor de keuzes die ik daarna gemaakt heb.

Na de Havo koos ik de opleiding HBO Pedagogiek in Nijmegen, waarbij ik mijn eerstejaarsstage bij Project Jasmijn deed; een naschoolse opvang van het asielzoekerscentrum in Nijmegen. Tijdens mijn tweedejaarsstage begeleidde ik een Armeens meisje van 11 jaar oud dat op dat moment nog maar enkele maanden in Nederland was. Naast taallessen hielp ik haar ook wegwijs te worden in onze maatschappij. Mijn derdejaarsstage (2005-2006) heb ik dan ook heel bewust uitgezocht: Het betrof een kinderwoongroep (kwg) van Stichting Lindenhout voor Alleenstaande minderjarige asielzoekers (Ama's) in Arnhem. Aansluitend aan deze stage heb ik hier enkele maanden gewerkt totdat de groep wegens bezuinigingen moest sluiten. Daarna heb ik enkele jaren binnen de reguliere jeugdhulpverlening gewerkt, maar het werken met Ama's bleef mij aantrekken. Van juli 2010 tot mei 2012 heb ik op een kwg in Den Haag gewerkt, totdat ook deze wegens bezuinigingen moest sluiten.

In 2005 betrof de grootste groep Ama's uit Angolese jongeren. De laatste jaren komen vooral Afghaanse jongens naar Nederland, deze verschuiving heeft te maken met de politieke situaties in beide landen. De contacten die ik destijds opdeed in Arnhem zijn

me altijd bijgebleven. Ik heb veel bewondering voor de enorme veerkracht van Ama's, ondanks hun complexe problematiek.

Voor het veldwerkonderzoek dat aan deze thesis ten grondslag ligt, heb ik drie oud-cliënten opgezocht in Luanda. Zij moesten terugkeren naar het land dat zij ooit ontvlucht zijn. Ik kan niet anders zeggen dan dat deze ontmoetingen diepe indruk op mij gemaakt hebben: Deze jongeren begrepen waar ik vandaan kwam en konden mij daarom mogelijk nog beter de verschillen in levensstijl en leefomstandigheden, laten zien voelen en uitleggen. Het resultaat van deze en de vele andere ontmoetingen met Angolese jongeren in Angola, maar ook in Nederland heeft geleid tot deze thesis.

Allereerst zou ik graag mijn ouders bedanken. Zonder hen was het onmogelijk geweest om nog een tweede fulltime studie op te pakken. Daarnaast hebben zij specifiek geholpen om het veldwerkonderzoek in Angola mogelijk te maken. Aan Jesus ben ik veel dank verschuldigd omdat ik zonder zijn tussenkomst waarschijnlijk nooit (op tijd) een visum had gekregen en geen veilige verblijfplaats had gehad. Ik heb in Angola zes weken lang kosteloos bij de familie van Bruno verbleven. Ze hebben mij verschillende plekken laten zien en mijn veiligheid gewaarborgd. Hartelijk bedankt voor alle zorgen en warmte die ik binnen jullie familie heb ervaren! Jose Manuel kwam ik via Adriaan Kauffmann op het spoor. Nadat ik enkele weken in Angola verbleef en telefonisch contact zocht volgde een aaneenschakeling van interessante gesprekken en ontmoetingen, welke leidden tot nieuwe inzichten waar ik veel van geleerd heb. Hiervoor mijn dank. Adriaan, bedankt voor dit contact en de informatie die ik uit jouw thesis en ervaringen heb kunnen halen. Hoewel ik eigenlijk nooit voor de makkelijkste weg kies en opgeven niet mijn stijl is, is het feit dat er nu een complete thesis van mijn hand bestaat mede te danken aan mijn vrienden die mij aanmoedigden om vooral door te gaan. Mijn speciale dank gaat wat dat betreft uit naar Judith en Niki die mij met humor en leedvermaak door deze master hebben heengesleept, maar vooral ook Tim die als een fijne sparringpartner heeft gefungeerd. Vanuit de Universiteit Utrecht hebben zowel dhr. Dijkstra als dhr. Scholtens mijn begeleiding verzorgd. Hoewel ik geen modelstudent ben geweest heeft met name die laatste wetenschappelijke orde uit mijn chaotische berg aan data weten te scheppen. Tot slot wil ik alle Angolees-Nederlandse jongeren bedanken die door het delen van hun persoonlijke verhaal de belangrijkste bijdragen aan deze thesis hebben geleverd.

Samenvatting

In de laatste maanden van 2011 puilden de kranten uit met artikelen over de Angolese ex-Ama (iemand die als alleenstaande minderjarige asielzoeker naar Nederland kwam, maar inmiddels meerderjarig is) Mauro Manuel. Zijn naderende uitzetting veroorzaakte veel ophef en de discussies gingen met name over de vraag waar jongeren die op jonge leeftijd onbegeleid in Nederland aankwamen nu eigenlijk thuis horen.

Deze thesis is gebaseerd op vergelijkend veldonderzoek onder Angolese ex-Ama's met een Nederlandse verblijfsvergunning en Angolese ex-Ama's die wegens een negatieve beslissing op hun asielaanvraag zijn teruggekeerd. Het veldwerk vond daarom deels op diverse plaatsen in Nederland plaats en deels in de Angolese hoofdstad Luanda. In deze thesis wordt op de eerste plaats naar de eigen perceptie van Angolese jongeren omtrent *home* en *belonging* gekeken. In plaats van de vraag 'waar horen ze thuis?' is hen de vraag 'Waar voel je je thuis?' gesteld en is eveneens de vraag 'Waar voel jij dat je thuis 'hoort'?' gesteld. Of jongeren zich ergens thuis voelen blijkt in verband te staan met de mate waarop zij invulling kunnen geven aan hun menselijke behoeften zoals Maslow deze heeft onderscheiden. Te weten: (1) primaire behoeften, (2) behoefte aan veiligheid en zekerheid, (3) behoefte aan sociaal contact, (4) behoefte aan waardering en erkenning en (5) behoefte aan zelfontplooiing.

In Nederland lijken de jongeren vrij eenvoudig aan de eerste twee behoeften te kunnen voldoen. Ook de behoefte aan sociaal contact blijkt vrij gemakkelijk bevredigd te kunnen worden. Weliswaar wordt familie wegens het gebrek eraan in hun omgeving vervangen door vrienden. Deze vrienden bestaan voornamelijk uit lotgenoten; aansluiting vinden met autochtone leeftijdsgenoten blijkt lastiger. Door de negatieve houding die de laatste jaren in Nederland heerst ten aanzien van migranten wordt het gevoel dat zij niet welkom zijn versterkt. Dit leidt er mogelijk toe dat de jongeren voelen dat zij niet thuis

hóren in Nederland; het stempel allochtoon raken ze maar moeilijk kwijt. Hoewel zij zich wel thuis vóelen in Nederland wordt het gevoel van *belonging* aangetast en daarmee wordt het moeilijker om de vierde behoefte – de behoefte aan waardering en erkenning – te vervullen. Hoewel het door de economische crisis over het algemeen moeilijker is om een baan te vinden, speelt mogelijk discriminatie een rol bij het zoeken van werk aansluitend op het studieniveau. Er lijkt dan ook sprake te zijn van een soort ‘glazen plafond’ wat betreft zelfontplooiing.

Voor de jonge terugkeerders blijkt juist het tegenovergestelde: Zij kunnen over het algemeen moeilijker in de primaire behoeften voorzien en hebben het ook qua veiligheid moeilijker; Angola kent veel – gewapende – roofovervallen en ook het aantal verkrachtingen is hoog. Vrijwel alle respondenten in Angola bleken ter plaatse weer herenigd te zijn met hun familie. Hoewel het contact in sommige gevallen geleden heeft onder de lange periode van elkaars afwezigheid en er daardoor onbegrip over de leefomstandigheden van de jongeren in Nederland kan zijn ontstaan, blijkt familie zowel op *bonding* - als *bridging* niveau van groot belang. Familie fungeert in Angola als sterk sociaal vangnet. Bovendien verzorgt familie over het algemeen de eerste opvang na terugkeer. Jongeren zonder (goed) contact met hun familie of jongeren waarvan hun familie eveneens moeite heeft om structureel werk te vinden, missen het opstapje naar werk. Diegenen die wel werk hebben, studeren vaak in de avonduren bij om zo hun toekomstperspectieven te vergroten. Opvallend is dat wanneer ze eenmaal werk hebben het gevoel van *home* ontstaat, terwijl de teruggekeerde jongeren zonder werk blijven verlangen naar hun thuis in Nederland. Wat daarbij ook opviel was dat de jongeren die inmiddels over werk en eventueel een opleiding beschikten ook langer terug waren in Angola. Gesteld kan dus worden dat reïntegratie tijd vergt, maar dat jongeren zich, nadat zij aan hun behoeften kunnen voldoen, opnieuw thuis kunnen voelen in Angola en dat daar bovendien geen sprake is van een glazen plafond. Dat ze in Angola thuis hóren vinden overigens alle respondenten in zowel Nederland als Angola.

Op de tweede plaats is bekeken of en op welke manier Angolese ex-Ama's vorm geven aan transnationalisme. Ook hierbij bestaat een verschil tussen de respondentgroepen. De respondentgroep in Nederland geeft moeilijk weer of en vooral met wie zij contact hebben buiten de landsgrenzen. Mogelijk houden zij vast aan de

achtergrond en identiteit zoals zij dit bij aankomst in Nederland hebben verteld en verschilt dit van de werkelijkheid. Vier jongeren vertelden wel over hun transnationale contacten; dit betrof zowel familie en terugkeerders in Angola als Angolese familie en vrienden in Portugal. Het contact was vrij frequent; variërend van wekelijks naar maandelijks en bestond uit telefonisch contact, chatgesprekken en bezoeken. *Remittances* (het door migranten sturen van giften in de vorm van goederen of geld aan achterblijvers) bleken voor tenminste één respondent ook onderdeel van het contact. Het feit dat de jongeren met een verblijfsvergunning kunnen reizen maakt dat zij zich ook fysiek over landsgrenzen heen bewegen. Eén respondent reist jaarlijks naar zijn familie in Angola, twee andere respondenten bezoeken regelmatig hun familie in Portugal. Bovendien heeft één respondent recentelijk besloten vrijwillig definitief terug te keren naar Angola, hij heeft inmiddels een afgeronde opleiding en ziet in Angola meer mogelijkheden wat betreft toekomstperspectief.

De respondentgroep in Angola heeft niet de luxe van het dubbele paspoort. Reizen is voor hen daarnaast ook financieel moeilijk. Om diezelfde financiële redenen is telefonisch of via Internet contact onderhouden met vrienden in Nederland ook niet voor iedereen weggelegd, hoewel ze wel aangeven dit belangrijk te vinden. Bovendien hebben ze behoefte aan contact met andere teruggekeerde Angolese ex-Ama's; er is zelfs een groep Angolese jongeren ontstaan, die zich de Ango-Holandeses noemt en als sociaal vangnet fungeert voor terugkeerders uit Nederland. Deze groep vertoont gelijkenissen met reguliere diasporagroepen. Hoewel de jonge terugkeerders graag meer contact met vrienden en kennissen in Nederland zouden hebben, beschikken zij niet altijd over voldoende middelen om hier uiting aan te geven.

Inhoudsopgave

Inleiding	10.
Hoofdstuk 1: Twee landen met elk hun eigen worsteling	17.
1.1 Angola als vertrekland	17.
1.2 Nederland als land van aankomst	18.
1.3 Het huidige Angola	21.
Hoofdstuk 2: Ergens aan de andere kant van de evenaar	24.
2.1 Bouwen aan een basis	26.
2.2 Collectivistisch individu	28.
2.3 Met oog op de toekomst	32.
Hoofdstuk 3: Terug naar je <i>roots</i>	37.
3.1 De herplantage van de mens	38.
3.2 Individu in collectivisme	42.
3.3 De toekomst een zorg voor later	45.
Hoofdstuk 4: De bewegingsvrijheid van Angolese jongeren	48.
4.1 Angolees gependel in Nederland	49.
4.2 Transnationale zijden draadjes	54.
Conclusies	58.
Epiloog	62.
Bibliografie	63.
Appendix I: Gegevens ex-Ama's in Nederland	68.
Appendix II: Gegevens ex-Ama's in Angola	73.

Afkortingenlijst

Ac	Aanmeldcentrum; start van de asielprocedure
Ama	Alleenstaande minderjarige asielzoeker; een minderjarige die bij aankomst in Nederland niet wordt begeleid door meerderjarige aanverwanten
Ex-Ama	Als Ama in Nederland aangekomen, maar inmiddels meerderjarig
FNLA	Frente Nacional de Libertação de Angola; kleinste van de drie politieke partijen in Angola, ontstaan na de onafhankelijkheid
ICT	Informatie- en Communicatie Technologie
IND	Immigratie- en Naturalisatie Dienst
IOM	International Organization for Migration
IvrK	Internationaal verdrag inzake de rechten van het Kind
Kwe	Kleine wooneenheid; een woonvorm waarbij jongeren min of meer zelfstandig in een kamer wonen (met minimale ondersteuning van een begeleider) en met elkaar de keuken, badkamer en een eventuele woonkamer delen. Een Kwe is een geschikte woonvorm voor jongeren als laatste fase naar zelfstandigheid.
Kwg	Kinderwoongroep; kleinschalige opvang voor minderjarige jongeren waarbij zij 24 uur per dag worden begeleid bij hun dagelijkse bezigheden. Er wordt (afhankelijk van de leeftijd) toegewerkt naar zelfstandigheid.
MinBuZa	Ministerie van Buitenlandse Zaken
MPLA	Movimento Popular de Libertação de Angola; grootste politieke partij in Angola
MSN	MicroSoft Network; meest bekende naam van het chatprogramma
UNITA	União Nacional para Independência Total de Angola; op een na grootste politieke partij van Angola.
WLM	Windows Live Messenger; huidige naam voor chatprogramma MSN

Inleiding

Mauro Manuel, een 18 jarige Angolese jongen die in de laatste maanden van 2011 plotseling met regelmaat het nieuws domineerde: Hij woont al acht jaar in een pleeggezin in het Limburgse dorp Oostrum, praat vloeiend Nederlands met een Limburgs accent, voetbalt bij de plaatselijke voetbalvereniging en volgt een mbo-opleiding ICT. Een uitermate goed geïntegreerde jongen, zo luiden de krantenberichten. Maar, Mauro krijgt geen verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd. Zijn tijdelijke verblijfsvergunning op basis van minderjarigheid is ingetrokken op het moment dat hij 18 werd en dus is Mauro illegaal en moet hij terug naar Angola, het land dat hij als 10 jarig jongetje ontvluchtte.

Mauro is het symbool geworden van jonge alleenstaande asielzoekers (Van Keken & Meerhof 2011). De kranten puilden uit met artikelen; journalisten hebben Mauro's huidige woonplaats bezocht en met buurtbewoners gesproken, maar ook over Angola en specifiek Luanda werd uitgebreid geschreven. De ophef rondom Mauro is een duidelijke illustratie van de actualiteit rondom (gedwongen) remigratie. De gewone mens bemerkt ineens wat de politieke termen concreet voor iemand in kunnen houden; Mauro maakte dit zichtbaar en menselijk. Hoewel deze thesis zich bij uitstek ook richt op die menselijke kant van migratie; het is namelijk het verhaal van 21 jonge Angolezen, verwijs ik tussen mijn onderzoeksbevindingen door continue naar theoretische concepten en perspectieven.

Migratie als vertrekpunt

Migratie, het opnieuw vestigen in een land anders dan het herkomst land (Knox en Marston 2001: 127), *an sich* is niets nieuws; al eeuwen lang migreren mensen. Door de geschiedenis heen zijn er echter verschillen waarneembaar wat betreft omvang,

migratiemotieven en consequenties. De belangrijkste groepen waar Nederland in de afgelopen 50 jaar mee te maken heeft gehad zijn de *migranten vanuit het koloniale verleden* (denk hierbij aan de grote groepen Surinamers en Molukkers), de *gastarbeiders* (met name Turken en Marokkanen), de *volgmigranten* (waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen mensen die hun partner of familielid achterna kwamen – gezinshereniging – of zij die hier komen met de bedoeling een nieuw gezin te stichten – gezinsvorming) en tot slot de *asielzoekers* (Van der Werf 2002: 26-30). Volgens Cardol (2005: 4) wordt een asielzoeker gekenmerkt door het feit dat hij gedwongen wordt zijn woonplek te ontvluchten om redenen waar de persoon zelf geen verantwoordelijkheid voor draagt; bijvoorbeeld om te ontkomen aan vervolging, (burger)oorlogen, honger, aardbevingen of de vernietiging van zijn leefomgeving. Een *Ama* (Alleenstaande Minderjarige Asielzoeker) is iemand die jonger is dan 18 jaar en tijdens zijn vlucht niet wordt vergezeld door een meerderjarige aanverwant (Cardol 2005: 14-19). Alle respondenten die hun medewerking aan dit onderzoek hebben verleend zijn inmiddels meerderjarig, zij worden ex-Ama's genoemd (Salewski 2011).

Conceptualisering

Deze thesis knoopt aan bij een drietal Antropologische concepten, te weten; *home*, *belonging* en transnationalisme. Het is om een aantal redenen zeer interessant om de ideeën van ex-Ama's rondom deze drie concepten te onderzoeken. Ama's bevinden zich namelijk in de adolescentiefase, een periode waarin iedereen belangrijke keuzes maakt voor het vervolg van de levensloop. Ama's moeten daarnaast nog op zoek naar hun nieuwe identiteit en missen hierbij cruciale aspecten zoals rolmodellen. Zij bevinden zich in een dubbele overgangsfase; zowel de overgang van kind naar volwassene alswel de overgang van de ene naar de andere cultuur (Eldering 2003: 250). Dit maakt de thema's *home* en *belonging* bijzonder interessant voor deze doelgroep. Daarnaast speelt voor Ama's ook nog mee dat zij over het algemeen niet zelf verantwoordelijk zijn voor de beslissing om te vluchten. Voor hen werd veelal besloten door familieleden of buurtgenoten; bijvoorbeeld omdat de kinderen het gevaar liepen gerekruteerd te worden voor het leger, er geen geld is om een extra mond te voeden, of omdat men hoopt dat het kind in Nederland kan studeren en een beroeps carrière kan opbouwen waarmee het de

achterban kan onderhouden. In dat geval is migratie voor de achterblijvers dus een soort investering (Cardol 2005: 22-23). De banden die ex-Ama's hebben met hun achterban is in het kader van transnationalisme eveneens zeer interessant.

Net zo min als zij het in de hand hebben om hun geboorteland te ontvluchten, hebben zij macht over de beslissing om in Nederland te mogen blijven. De beslissing om terug te keren is binnen mijn respondentgroep dan ook in geen enkel geval volledig vrijwillig geweest. Wie wel over deze beslissing gaat is de Immigratie en Naturalisatie Dienst (afgekort als IND). De IND bekijkt hiervoor de ernst van het vluchtmotief dat door de asielzoeker tijdens zogenaamde gehoren wordt opgegeven en toetst de bewijsstukken die worden aangedragen.

Van de vraag naar migranten naar de roep om remigratie

De laatste tien jaar zijn de eisen voor het verlenen van een verblijfsvergunning veel strikter geworden, maar de huidige politiek pleit voor een nog restrictiever beleid, om terugkeer te bevorderen. De reden voor deze veranderde houding ten aanzien van migranten is volgens Sniderman en Hagendoorn (2007: 1) het verlies van belang: Ten tijden van de komst van grote aantallen gastarbeiders had Nederland er baat bij omdat er groot tekort was aan werknemers voor bepaalde arbeid. Inmiddels hebben we te maken met hoge werkloosheid en dient het toelaten van migranten op dit moment geen economisch belang. Daarnaast is de algehele perceptie op de multiculturele samenleving door Islamofobie ook veranderd (Scheffer 2007: 37-38; Van der Veer 2002: 97).

Het gevolg van deze omwenteling is een beleid dat gericht is op terugkeer. Men beoogt de migrant op de eerste plaats te stimuleren tot vrijwillige terugkeer, met als stok achter de deur de mogelijkheid tot gedwongen uitzetting. Dit beleid uit zich bijvoorbeeld in de versoberde opvangvormen voor asielzoekers. Minister Gerd Leers noemt vreemdelingenbewaring en opvang in zeer sobere terugkeercentra, die bedoeld zijn "als laatste fase voorafgaand aan terugkeer - in de hoop hen zodanig te prikkelen dat ze snel vertrekken" als middelen om die vrijwillige terugkeer te bevorderen. Ook het strafbaar stellen van illegaliteit moet vrijwillige terugkeer stimuleren (IOM 2011: 3). Leerkes heeft onderzoek gedaan naar de keuze voor terugkeer of illegaliteit onder bijna uitgeprocedeerde asielzoekers en stelt juist dat mensen in terugkeercentra vaker last

hebben van psychische en depressieve klachten, waardoor ze zeer passief raken en de kans dat zij dus op eigen initiatief terugkeren gering is (IOM 2011: 20). Ook Staring die specifiek onderzoek deed naar de situatie van jonge illegalen in Nederland stelt dat het harde beleid niet leidt tot minder illegaliteit, maar dat het juist de problemen verergert, uitbuiting door huisjesmelkers en werkgevers wordt alleen maar makkelijker, omdat illegalen zich niet bij de politie kunnen en zullen melden. Staring noemt het restrictieve beleid verder “vernietiging van de investering die in de jongeren gepleegd is, omdat er vaak jarenlang voor onderwijs is betaald”, aangezien jongeren tot hun 18^e jaar wel naar school mogen. Voor Kamerleden en politici van de coalitiepartijen zijn deze onderzoeksbevindingen echter aanleiding voor de overweging om een nog strenger beleid te voeren en gaan er nu geluiden op om ook de tijdelijke verblijfsvergunning op basis van minderjarigheid af te schaffen (IOM 2011: 17-18).

Deze tijdelijke verblijfsvergunning is ingesteld om aan de verplichtingen van het Internationaal verdrag inzake de rechten van het Kind (IvrK) te kunnen voldoen. Dit verdrag stelt bijvoorbeeld dat onbegeleide minderjarigen niet kunnen worden teruggestuurd naar het land van herkomst tenzij aan specifieke eisen wordt voldaan, waaronder adequate opvang ter plaatse. Daarnaast hebben Ama's op basis van hun minderjarigheid recht op onderwijs. Het intrekken van de tijdelijke verblijfsvergunning is dus in strijd met het verdrag, maar er zijn meer punten waarop Nederland de rechten van Ama's schendt¹, waardoor het niet ondenkbaar is dat er ook wat betreft de verblijfsmogelijkheden zaken veranderen. Daar staat tegenover dat er sinds de media-aandacht voor Mauro Manuel eveneens actiegroepen zijn ontstaan om Ama's te beschermen en bijvoorbeeld pleiten voor een generaal pardon, het zogenaamde Kinderpardon, voor jongeren die inmiddels meerdere jaren in Nederland verblijven en geïntegreerd zijn. Dit is wat mij betreft interessant omdat men op de website voor dit pardon bijvoorbeeld het volgende stelt: *“Deze kinderen horen hier. (...) Wij willen ze uit onzekerheid halen en welkom heten in hun land”* (Kinderpardon.nu 2012). Is het zo dat

---

¹ Bijvoorbeeld als het gaat om de gelijke rechten die Ama's zouden moeten hebben t.o.v. andere kinderen die tijdelijk of blijvend het leven in een gezin moeten ontberen. De opvangvormen, financiële ondersteuning en de mogelijkheden voor extra zorg voor Ama's zijn wel degelijk aanzienlijk versoberd in vergelijking met de mogelijkheden binnen de reguliere jeugdzorg.

zij inderdaad hier ‘horen’? Voelen ze dat zelf zo? In het verleden is er weinig onderzoek gedaan naar het verloop van jeugd in combinatie met migratie of mobiliteit (Ni Laoire, Carpena-Mendez, Tyrrell & White 2010: 156). Ook op het vlak van het emotioneel welbevinden en ‘*senses of belonging*’, het gevoel ergens thuis te horen, heeft men zich nauwelijks verdiept (O’Neill & Hubbard 2010: 46). Toenmalig Tweede Kamerlid van de Christenunie pleitte in een uitzending van de actualiteitenrubriek Netwerk voor het volgen van ex-asielzoekers na terugkeer. “*Nu weten we niets, maar dan ook helemaal niets over de gang van zaken tijdens en na de terugkeer*” (Netwerk 2005). Er is dus sprake van een *gap* binnen zowel migratiestudies als jeugdstudies.

Methodische verantwoording

Mijn thesis springt in dit gat; het geeft antwoord op de centrale vraag: **‘Waar voelen Angolese ex-Ama’s zich thuis en wat bepaalt of zij zich ergens thuis voelen?’**

De bijbehorende deelvragen luiden als volgt: Waaruit bestaat het netwerk van Angolese ex-Ama’s? Met wie onderhouden Angolese ex-Ama’s buiten de landsgrenzen contact en wat is de inhoud van deze transnationale contacten? Voelen Angolese ex-Ama’s zich welkom in en onderdeel van hun woonomgeving? Hoe ziet de dagbesteding van Angolese ex-Ama’s eruit? En: Hoe definiëren Angolese ex-Ama’s thuis?

Het antwoord op deze vragen komt voort uit het veldwerk dat ik op diverse plekken in Nederland deed en in de Angolese hoofdstad Luanda. Hierdoor is een beeld ontstaan van de thuis-perceptie van Angolese jongeren die terugkeerden en de Angolese jongeren die in Nederland mochten blijven. De groep Angolese ex-Ama’s die ik in Nederland heb gevolgd bestaat uit 9 respondenten, waarvan drie vrouwelijke – en 6 mannelijke respondenten. Deze jongeren hebben allemaal rond 2001 asiel aangevraagd in Nederland en zijn inmiddels in het bezit van een verblijfsvergunning. De leeftijden binnen deze groep variëren van 19 tot 27 jaar en zij wonen in diverse plaatsen in Nederland: Roosendaal, Vlodrop, Utrecht en in de omgeving van Arnhem. Dit veldwerk heeft met wisselende intensiteit plaatsgevonden tussen februari en oktober 2011. De tweede groep respondenten betreft de jonge terugkeerders die in Luanda of in een van de Luandese buitenwijken zijn gevolgd. Het gaat hierbij om 12 respondenten (waarbij de sekseverdeling exact gelijk is) in de leeftijd van 18 tot 27 jaar. Ook deze jongeren

kwamen rond 2001 in Nederland aan. Binnen de groep bestaat variatie voor wat betreft de wijze van terugkeer; 2 personen zijn door de Vreemdelingenpolitie onder escorte naar Luanda gebracht, de anderen zijn met (financiële) hulp vanuit IOM (Internationale Organisatie voor Migratie)² teruggekeerd³. Het veldwerkonderzoek onder deze groep besloeg de periode april en mei 2011.

Deze thesis is gebaseerd op drie typen onderzoek. Allereerst is een literatuuronderzoek uitgevoerd. Met behulp van deze literatuur werd inzicht verkregen in de achtergronden en specifieke thematiek, waardoor ik in staat was om mij goed voor te bereiden op het veldwerk en hetgeen waarop ik mij verder wilde richten. Daarnaast levert de literatuur in deze thesis een completer beeld op naast het veldwerk.

De tweede onderzoeksmethode die ik gehanteerd heb is participierend observeren. Participierend observeren is een methode die met name in de Antropologie gebruikt wordt. Het is de bedoeling dat men zich vestigt tussen de respondenten waardoor de zintuigen van de onderzoeker optimaal worden geprikkeld. Deze zintuigen vormen dan ook het belangrijkste instrument van de onderzoeker (Kloos 1995: 169-176). Men observeert secuur en verkrijgt op die manier een completer beeld van de situatie in vergelijking met het normale observeren waarbij de onderzoeker als toeschouwer waarneemt. In eerste instantie hield dit in dat ik met respondenten afsprak en wel zag wat de dag me bracht; moesten ze naar de markt, dan volgde ik, werd er afgewassen dan hielp ik en was het etenstijd dan at ik een hapje mee. Echter, nadat ik mijzelf veiliger begon te voelen overnachtte ik ook bij respondenten in zogenaamde *musseques*, de sloppenwijken van Angola, wat er meerdere malen in resulteerde dat ik mijn bed deelde met een respondent en haar kind wegens gebrek aan slaapplekken.

---

² IOM is een non-gouvernementele organisatie die richt op migratie. Een van hun activiteiten is het ondersteunen van vrijwillige terugkeer. Uiteraard is die terugkeer niet altijd volledig vrijwillig, maar men bedoelt hiermee dat zij niet ondersteunen wanneer iemand door de Vreemdelingenpolitie wordt uitgezet. Migranten moeten zelf contact zoeken met IOM als zij in aanmerking willen komen voor ondersteuning. Deze ondersteuning houdt in dat het vliegticket betaald wordt en er in sommige gevallen ook een financiële ondersteuning wordt toegekend. Daarnaast kan IOM voor, tijdens en na de vlucht begeleiding verzorgen. Echter, de bekendste en meest gebruikte vorm van ondersteuning bij de jonge terugkeerders is de financiële hulp (IOM 2012-2).

³ In 2011 keerden 53 Angolezen met behulp van IOM terug, dit betekent een flinke daling ten opzichte van 2006, toen nog 431 personen via IOM remigreerden (IOM 2012-1).

Tot slot heb ik tijdens dit onderzoek ook gebruik gemaakt van gestructureerde ‘*personal face tot face*’ interviews. Deze methode wordt sinds ongeveer dertig jaar steeds vaker toegepast binnen de Antropologie en heeft voor mij als belangrijke meerwaarde gehad dat een eventueel taalprobleem een veel minder grote rol speelt in vergelijking met enquêtes; wanneer je merkt dat een respondent de vraag niet begrijpt kun je de vraag in andere woorden herhalen. Daarbij stel je alle respondenten in ieder geval dezelfde vraag waardoor je de uitkomsten makkelijker met elkaar kunt vergelijken (Bernard 2006: 255-257).

Overview

De uitkomsten van deze onderzoeksmethoden heb ik in vier hoofdstukken verwerkt. Allereerst zal ik in het eerste hoofdstuk de achtergronden van Angola en Nederland en de situatie waarin Angola momenteel verkeert uiteenzetten om de context van mijn onderzoek te verhelderen. Vervolgens behandelen Hoofdstuk 2 en Hoofdstuk 3 de thuisbeleving en de voorwaarden hiervan van respectievelijk de ex-Ama’s in Nederland en in Luanda, Angola. Hierbij wordt de relatie met Maslow’s behoeftespiramide gelegd. In het vierde hoofdstuk wordt ingegaan op het concept transnationalisme in relatie tot de ex-Ama’s. Er wordt van beide respondentgroepen geanalyseerd in welke mate er gesproken kan worden van transnationale contacten. Tot slot zet het vijfde hoofdstuk de belangrijkste conclusies op een rijtje en geeft het een aantal aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

Hoofdstuk 1: Twee landen met elk hun eigen worstelingen

1.1 Angola als vertrekland

Angola ligt tegen de Zuid-Westelijke kust van Afrika en grenst aan Kongo, Namibië en Zambia. Luanda, Angola's hoofdstad, vormde zo'n 300 jaar de grootste slavenhaven. Deze slaven kwamen uit de Angolese binnenlanden en werden door de Portugezen voornamelijk getransporteerd naar Brazilië, Mexico en Cuba. Hoewel de slavenhandel in 1836 werd verboden, bleef Angola een sterke hiërarchie-verdeling kennen; bovenaan stonden de blanke kolonisten, gevolgd door de *mestiços* (kinderen van een blanke vader en een zwarte moeder) en onderaan de zwarte bevolking (Kauffmann 2006; Posthumus 2003: 13-14). De Portugezen, die zich al vanaf 1482 met Angola bemoeiden en het uiteindelijk kolonialiseerden, lieten bij hun vertrek in 1975 veel chaos achter. Hoewel de sfeer ook voor de onafhankelijkheid onrustig was en er sprake was van een aaneenschakeling van conflicten, was het grootste probleem na de onafhankelijkheid de herverdeling van posities (Posthumus 2003: 14-15; Stead & Rorison 2010: 3-8). De burgeroorlog die woedde tussen 1975 en 2002 kende een wisselende intensiteit. In 1992 was men zelfs zeer dicht bij vrede, maar het ging na de verkiezingen mis omdat de ene partij (Unita) de andere (MPLA) ervan beschuldigde te frauderen. Door de MPLA werden vervolgens op grote schaal wapens uitgedeeld onder de bevolking en slechts enkele dagen later was Luanda tot een groot slachtoffer verworden (Posthumus 2003: 16-23). In die periode ontstond een migratiestroom waarbij men in eerste instantie vanuit het platteland - waar de oorlog als eerste zichtbaar was - via provinciesteden naar Luanda vluchtte. In de hoofdstad was het tot dat moment vrij rustig, maar door toenemende druk werd ook de situatie daar steeds grimmiger, waardoor men uiteindelijk in grote getale naar Europa –met name Portugal – trok (Kauffmann 2006). Volgens Stead en Rorison (2010: 13) is 67% van de Angolezen minimaal een keer in hun leven *displaced*, waarvan ongeveer 600.000 vluchtelingen buiten de landsgrenzen traden. In al die jaren zijn

meerdere pogingen ondernomen tot het tekenen van vredesverdragen, maar pas in 2002 hadden deze vredesonderhandelingen succes en werd een staakt het vuren bereikt.

Voor de groep Angolese Ama's die in de periode kort voor de vrede het land ontvluchtte noemt Van Wijk (2005) een vijftal specifieke vluchtredenen, namelijk: (1) de militaire dienst met al zijn gevaren die veel jongens te wachten stond, (2) gebrek aan scholingsmogelijkheden, (3) gebrek aan werk, (4) mensenhandel en (5) specifieke individuele omstandigheden zoals bijvoorbeeld het afwezig zijn van familie als gevolg van de oorlog.

De inflatie nam halverwege en eind jaren '90 ernstige vormen aan; was een Engelse pond januari 1995 nog 2.000 kwanza (Angolese munteenheid) waard, december van datzelfde jaar lag de waarde ervan op 42.500 kwanza (Van der Winden 1996: 42). De armoede en de hoop deze te onvluchten door een of meer kinderen naar Europa te sturen is daarom eveneens een reden geweest van het hoge aantal Angolese Ama's. Niet alleen dacht men op die manier de toekomst van het kind te redden (omdat het dan goede scholing zou krijgen), maar ook hoopte men dat deze kinderen *remittances* zouden terug sturen waardoor ook de condities van de rest van het gezin zouden verbeteren.

1.2 Nederland als land van aankomst

Nederland had in 2001 te maken met problemen van een ander kaliber; de dreiging van het terrorisme. De aanslagen van 11 september en de moorden op Fortuyn en Van Gogh luidden het tijdperk van verharding in volgens Ghorashi (2006: 16). Hoewel men veelal spreekt van een totale omslag op dat moment, laat Ghorashi zien dat er al langer iets sluimerde ten aanzien van de houding ten opzichte van 'nieuwkomers'. Daarop zal ik later in deze paragraaf terugkomen.

Eerst wil ik hier de reis van de Angolese Ama's vervolgen en kort de stappen van de asielpcedure doorlopen⁴. Nadat een Ama aankwam in Nederland diende hij zich te melden bij een zogenaamd Aanmeldcentrum (Ac). Bij die eerste aanmelding werd de bagage van de asielzoeker doorzocht om informatie over de identiteit en de reisroute te

---

⁴ Omdat de asielpcedure de afgelopen jaren sterk veranderd is zal ik de beschrijving die hierna volgt in de verleden tijd formuleren. De asielpcedure zoals beschreven is dus de situatie waarmee de respondenten te maken kregen en geen weergave van het huidige asielbeleid.

verkrijgen. Daarnaast werd de asielzoeker tweemaal ondervraagd; het eerste gehoor betrof de vaststelling van de identiteit en de reisroute en in het tweede ofwel nader gehoor werd ingegaan op het asielrelaas. De asielprocedure kon 10 jaar geleden nog jaren in beslag nemen, enerzijds omdat er destijds meer mogelijkheden waren om tegen beslissingen in beroep te gaan, anderzijds omdat dossiers erg lang op de stapel bleven liggen. Raakte een minderjarige toch uitgeprocedeerd dan betekende dit over het algemeen niet dat de jongere direct terug moest keren naar zijn geboorteland. Als de IND niet kon bewijzen dat de jongere familie of andere opvangmogelijkheden in het land van herkomst had werd een tijdelijke verblijfsvergunning verleend, hetgeen voor vrijwel alle uitgeprocedeerde Ama's het geval was (Goos 2008: 185; Kalverboer, Faber & Zijlstra 2008: 11). Om een einde te maken aan de vele tijdelijke verblijfsvergunningen en tegelijkertijd te voldoen aan de bepalingen uit het IvrK – waaruit voortvloeit dat minderjarigen zonder adequate opvang niet terug kunnen worden gestuurd – werd in 2003 Mulemba opgericht. Mulemba kwam voort uit een samenwerking tussen de Nederlandse overheid en IOM en was een opvanghuis speciaal voor uitgeprocedeerde minderjarige Angolezen, zonder familie of andere opvang ter plaatse. In de praktijk is er erg weinig gebruik van gemaakt; veel jonge terugkeerders 'verdwenen' nadat zij teruggekeerd waren (Diego 2003). Enerzijds bestaat hierdoor het idee dat de Ama's wel degelijk familie hadden bij wie zij terecht konden, anderzijds bestaan er ook andere redenen waarom Mulemba weinig jongeren heeft opgevangen. Kauffmann (2006) beschrijft het volgende: Allereerst ligt het opvanghuis relatief ver buiten Luanda, terwijl Luanda juist zo'n belangrijke plek is om netwerken op te bouwen en werk te vinden. Daarnaast bestaat er een zeer negatieve houding van de lokale bevolking ten aanzien van kinderen in tehuizen, wat volgens Kauffmann's respondenten betekende dat zij veel moeilijker aan werk zouden kunnen komen.

Verreweg de meeste uitgeprocedeerde Ama's bleven toch in Nederland tot het bereiken van de 18 jarige leeftijd. In de tussentijd waren er diverse opvangmogelijkheden in Nederland. Tijdens het verblijf in het Aanmeldcentrum, vlak na aankomst in Nederland, werd de Ama aangemeld bij Stichting Nidos, de voogdij-instelling voor Ama's, en werd er een passende woonvoorziening gezocht. Grofweg betekende dit voor de Ama's onder de 12 jaar dat zij in een pleeggezin terecht kwamen, jongeren tussen 12 en 16 jaar werden

in een Kwg, een zogenaamde Kinderwoongroep, geplaatst. In een dergelijke woongroep is 24 uur per dag begeleiding aanwezig om de jongeren te begeleiden bij dagelijkse bezigheden. Jongeren van 16 en 17 jaar werden opgevangen in Kleine wooneenheden (Kwe's). In deze huizen was slechts enkele uren per week begeleiding aanwezig en van de jongeren werd daarom veel meer zelfstandigheid verwacht (Goos 2008: 185).

Tot zover de asielprocedure en opvang, terug naar de sfeer die in Nederland hing ten aanzien van migranten. Ghorashi (2006: 5) laat zien dat, hoewel het leek alsof er een complete omwenteling plaatsvond na de gebeurtenissen vanaf 2001, de onvrede ten aanzien van migranten al langer onder de Nederlandse bevolking sluimerde. Echter, men durfde hier op dat moment nog niet openlijk voor uit te komen. Tot 1980 was men in de veronderstelling dat migranten op den duur zouden terugkeren naar hun herkomstland. Men zette vooral in op cultuurbehoud en niet per se op integratie in de Nederlandse samenleving (Ghorashi 2006: 7). Begin jaren tachtig kwam echter het besef dat migranten zich daadwerkelijk vestigden, waarna het beleid meer werd gericht op 'integratie met behoud van eigen identiteit'. Omdat dit beleid als kritiek kreeg dat het te vrijblijvend was werden er aanpassingen gemaakt; er werd minder aandacht besteed aan behoud van de eigen cultuur en meer gezinspeeld op integratie, maar door het verplichtende karakter had het uiteindelijk veel weg van gedwongen assimilatie. Migranten, ongeacht de achtergrond en migratieredenen werden en worden nog steeds gezien als probleemcategorieën met een afwijkende cultuur, waardoor de kloof tussen autochtonen en allochtonen alleen maar is gegroeid (Ghorashi 2006: 6-8). Om die reden zet de politiek meer en meer in op het terugdringen van immigratiecijfers en wordt terugkeer van uitgeprocedeerde asielzoekers nu bewerkstelligd door mensen in detentiecentra op te sluiten tot de gedwongen uitzetting plaatsheeft.

De respondenten van dit onderzoek hebben het begin van die fase van verharding – waarbij men vooral moet kunnen zeggen wat men denkt – meegemaakt. Deze fase wordt door Baukje Prins aangeduid als; 'het nieuwe realisme' (in: Ghorashi 2006: 15). Het effect hiervan op de gevoelens van *home* en *belonging* van de Angolese ex-Ama's wordt verderop in deze thesis behandeld.

1.3 Het huidige Angola

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk gaf ik al aan dat ruim 600.000 Angolezen Angola ontvluchtten. In 2007 was 80% hiervan inmiddels weer teruggekeerd. Door gebrek aan werk en voorzieningen als gezondheidszorg, waterputten en scholing verkiest nagenoeg iedereen (inclusief alle respondenten die aan dit onderzoek hebben meegewerkt in Angola) het leven in een Luandese *musseque* boven het leven in de binnenlanden (Stead & Rorison 2010: 13). Luanda puilt dan ook uit.

Hoewel Angola rijk is aan olie, diamanten, vruchtbare landbouwgrond is er maar een zeer selecte groep die hiervan profiteert; de corruptie is enorm en hoewel Angola voorheen veel gewassen exporteerde, moet tegenwoordig veel voedsel worden geïmporteerd. Quist (2012) stelt dat dit door de jarenlange oorlog komt die de Angolese landbouw ernstig heeft verwoest, met name doordat de wegen naar de binnenlanden slecht begaanbaar zijn en veel landmijnen nog steeds liggen verborgen in de akkers. Daarnaast wordt beweerd dat de Portugezen ten tijden van de onafhankelijkheid de fabrieken onbruikbaar hebben achtergelaten en er bovendien sprake is van een gat in de *know-how* van Angolezen door de jarenlange ondergeschiktheid en de lage kwaliteit van onderwijs.

Het probleem van het hoge inwonersaantal in Luanda en de moeizame aanvoer van voedsel is dat de prijzen de pan uit rijzen: Luanda is de duurste stad ter wereld en voor een kilo tomaten kan men omgerekend 16 Amerikaanse dollar betalen (Quist 2012), terwijl het grootste deel van de bevolking minder dan 2 dollar per dag te besteden heeft.

Armoede en rijkdom, de verschillen tussen beiden zijn zo groot en zo zichtbaar in het straatbeeld: Het viel mij tijdens mijn veldwerk op dat wanneer je een beetje aandacht besteedt aan het verkeer bijvoorbeeld je regelmatig luxe en grote Hummers voorbij ziet rijden. 's Nachts echter zoeken daklozen hun slaapplek onder diezelfde luxe wagens. Ook de straatkinderen zijn niet te missen; 's avonds houden zij zich op rond tankstations om aan hun dagelijkse portie benzine (dat zij opsnuiven) te komen. En wanneer ik na een avondje uit uit een luxe nachtclub naar buiten stapte struikelde ik bijna over de zwervers die midden op de stoep liggen te slapen. Ook het leven in de *musseques* straalt armoede uit; vervallen huisjes, de enorme stank van bergen afval op straat en de grote families die met elkaar in een kleine ruimte overleven.

Overdag is het een drukte van jewelste op straat; het is erg lawaaierig doordat de stoep gevuld is met mensen die op kleedjes hun verkoopwaar aanprijzen, geïmproviseerde taxibusjes die luid claxonneren in de hoop hun wagens tot de nok toe te vullen met klanten, en de bestuurders die hun tijd in een van de lange files proberen te doden door met open ramen van luide muziek met hippe beats te genieten.

Hoewel men Luanda dus boven de binnenlanden verkiest, liggen de banen hier ook niet voor het oprapen, integendeel; de werkloosheid is enorm hoog. Voor mensen met de juiste diploma's zou *the sky* echter *the limit* moeten zijn (Maatwerk bij Terugkeer 2012). Bovendien is ook de toegang tot gezondheidszorg in Luanda zeer moeizaam; sommige (Westerse) bedrijven hebben een eigen privékliniek voor hun werknemers, maar voor de meesten is medische zorg niet toegankelijk.

Ten tijde van mijn verblijf werd het reisadvies voor Angola door het Ministerie van Buitenlandse Zaken omschreven als 'waakzaamheid betrachten', met name vanwege de criminaliteit: "Zware criminaliteit, bestaande uit gewapende (roof)overvallen, carjacking, berovingen, etc. neemt toe. Wapenbezit is nog steeds wijd verbreid en controle daarop is nihil." (Ministerie van Buitenlandse Zaken 2011). Deze informatie is onveranderd gebleven. De veiligheid van mijn respondenten in Angola komt later in deze thesis, in Hoofdstuk 3 verder aan bod.

In Augustus 2012 vonden verkiezingen plaats in Angola en is de zittende president Jose Eduardo Dos Santos (MPLA) herkozen. Een spannende tijd, want men was maanden vooraf bang voor escalaties. Dit gebeurde echter niet. Toch sluimert onvrede onder de arme bevolking. Vlak voor mijn veldwerkperiode, dus het voorjaar van 2011, gingen er ook geruchten dat de Arabische Lente, hetzij in een niet-Islamitische vorm, zou overslaan naar Angola. De demonstraties tegen het bewind werden destijds de kop ingedrukt. De boosheid van arme Angolezen richt zich vooral op het feit dat de investeringen die gedaan worden ter verbetering geen betrekking hebben op hun leefsituatie. Wel knapt men het centrum op door luxe hotels, uitgaansgelegenheden en dergelijke te bouwen en worden Chinese werknemers ingezet voor het opbouwen van de infrastructuur. Het eerste heeft als doel zoveel mogelijk investeerders aan te trekken om op die manier inkomsten te genereren. Het tweede om zo snel mogelijk wegen aan te leggen waardoor op een later moment de mensen uit de *musseques* terug naar de

binnenlanden kunnen omdat daar dan hopelijk opnieuw landbouw zal kunnen plaatsvinden. Het zal een proces van lange adem worden voor een groep die dagelijks probeert te overleven en de tijd zal leren of zij uiteindelijk gaan meedelen in de rijkdom van Angola.

Dit hoofdstuk diende als contextbeschrijving voor hetgeen zal volgen. Het volgende hoofdstuk betreft de ex-Ama's in Nederland en zal beschrijven in hoeverre zij zich thuisvoelen. Bovendien combineer de antropologische thema's *home* en *belonging* aan de psychologische opvattingen van Maslow.

Hoofdstuk 2: Ergens aan de andere kant van de evenaar

Ik heb in het voorgaande uiteengezet wat de migratiemotieven waren voor mijn respondenten. Ook heb ik weergegeven wat (Angolese) Ama's die Nederland rond 2001 binnenkwamen te wachten stond wat betreft de asielprocedure, opvang en de sfeer ten aanzien van 'buitenlanders' in die roerige periode. Hiermee heb ik gepoogd de context van mijn onderzoek te verhelderen. Dit hoofdstuk zal zich richten op de kern van mijn onderzoek; wat is er nodig om je thuis te voelen in Nederland? En: Hoe staat het met het *home-gevoel* van de respondentgroep in Nederland?

Kuhlman (1994: 38) beschreef het probleem van vluchtelingen in relatie tot *home*: “*One of the things we must realize when dealing with refugees is the momentous consequences of losing one's home to the wellbeing and stability of the individual. Home means far more than just a shelter to keep out the rain. (...) All this is lost when a person flees, and this loss causes great anxiety and insecurity – especially as the individual never really wanted to leave*”. Het verlies en gemis van het achtergelaten land en de gevoelsmatige verbondenheid daarmee komt in Alinejad's onderzoek (2010: 50) onder Iraanse diaspora naar voren. Vaak worden daarom termen als *uprooted* – ontworteld – en *displaced* – ontheemd – aan migranten toebedeeld (Malkki 1992: 25)..

Maar is deze bezorgdheid wel terecht? Kuhlman zegt in het hiervoor genoemde citaat onder meer: “*...the momentous consequences of losing one's home to the wellbeing and stability of the individual.*” Wat bepaalt nu het welzijn van een individu? Zoals Kuhlman zelf zegt is een thuis meer dan een dak boven het hoofd. Je voelt je ergens thuis als je er veilig bent, te eten hebt en een sociaal netwerk; met andere woorden, je voelt je ergens thuis als je er aan je fysieke en sociale behoeften kan voldoen. Deze stelling zal ik in de rest van dit hoofdstuk aan de hand van mijn veldwerkbevindingen en de literatuur onderbouwen.

De omgeving is hierbij op twee manieren belangrijk. Enerzijds moet een omgeving voldoende welvarend en veilig zijn, anderzijds moet iemand in die omgeving genoeg geaccepteerd worden om in deze welvaart en veiligheid te kunnen delen met anderen. Volgens Gupta en Ferguson (1992: 7) kunnen deze omgevingen in verschillende landen liggen; want of je je ergens thuis voelt heeft niet zozeer met landsgrenzen te maken, zo stellen zij.

Ook Dutt-Ballerstadt (2010: 131) beschrijft dat men zich gelijktijdig op meerdere plekken kan thuis voelen: *“Every time I go back to India, I say: I’m going home. Days before leaving India to return to Oregon, I say: My holidays have ended I’m returning home again.”* Je kunt je dus thuis voelen op meerdere plaatsen tegelijkertijd, dit gevoel is niet gebonden aan landsgrenzen en wordt gesterkt door het vervullen van bepaalde behoeften, zo luidt mijn opvatting. Deze opvatting sluit aan bij het idee dat Al-Ali (2002) beschrijft, waarbij migranten worden gezien als vertegenwoordigers van de geglobaliseerde wereld.

Men kan zich dus thuis voelen op meerdere plaatsen, maar wat bepaalt dan dat iemand zich ergens thuis voelt? Mijn veldwerk wees uit dat het kunnen voldoen aan bepaalde behoeften een voorwaarde is om je ergens thuis te voelen. Deze verschillende typen fysieke en sociale behoeften zijn door Maslow in vijf hiërarchische categorieën ingedeeld, namelijk: Lichamelijke behoeften, behoeften aan veiligheid en zekerheid, behoeften aan sociaal contact, behoeften aan waardering en erkenning en behoeften aan zelfontplooiing, zie Fig. 1. Deze indeling zal de basis vormen voor de verdere analyse van dit onderzoek (Maslow 1954: 17-22).

Fig. 1: Piramide van Maslow

2.1 Bouwen aan een basis

In het eerste hoofdstuk is beschreven dat de Ama's na aankomst in Nederland zijn opgevangen in diverse opvangsvormen. Waar voor de uitgeprocedeerde jongeren geldt dat hun achttiende verjaardag een belangrijk punt is in verband met hun naderende uitzetting, is ook voor de jongeren met – tijdelijke – verblijfsvergunning het bereiken van de meerderjarigheid een belangrijk moment; van hen wordt vanaf dat moment verwacht dat zij zelfstandig zijn. De ondersteuning door de voogd van Stichting Nidos vervalt, evenals de opvangvoorzieningen; daarom is het de bedoeling dat de jongeren zichzelf kunnen redden vanaf dit moment. Het hebben van een dak boven je hoofd is een belangrijke voorwaarde voor een gevoel van *home*, volgens George (1996: 11). Hij stelt dat het belangrijk is voor het hebben van een thuisgevoel dat je een privéplek hebt⁵. Ook in de definities van Laoire et al (2010: 157), Van Sprang (2001: 51), Haggins (1999: 24) en Kabachnik et al (2010: 319) wordt er vanuit gegaan dat het hebben van onderdak aan de basis ligt van je thuis voelen: Zonder huis geen thuis is het uitgangspunt.

Alle respondenten in Nederland beschikken over woonruimte, hoewel Eduardo, 26 jaar uit de omgeving Roosendaal, een min of meer zwervend bestaan heeft: Hij verplaatst zich tussen diverse logeeradresses bij vrienden. Zijn woonruimte heeft hij moeten verlaten vanwege schulden. Toch bekijkt hij de situatie positief:

“Mevrouw, ik heb een verblijfsvergunning, ik heb hier ook veel problemen door die schulden enzo, maar ik heb tenminste eten en wat goede vrienden.”

Eduardo is niet de enige die het moeilijk vindt om zijn rekeningen te betalen: In Nederland moet je voor alles betalen luidde de klacht. Julio, 20 jaar, uit Huissen:

---

⁵ Ik wil hierbij graag opmerken dat *privé* in de context van dit onderzoek in ieder geval niet betekent dat de woonruimte slechts voor één persoon moet zijn. *Privé* in deze context betekent slechts dat de ruimte afsluitbaar is en daarmee niet openbaar. De reden dat ik dit onderscheid aanstip is dat mijn respondenten in sommige gevallen - met name in Angola, zoals later zal blijken, maar ook in Nederland – hun woon/slaapkamer delen. Daarnaast beschrijven zij in sommige gevallen een vroegere woongroep als plaats waar ze zich echt thuis voelden en blijkt bij navraag dat zij daar hun slaapkamer deelden met groepsgenoten.

“Je denkt dat je veel geld hebt aan het begin van de maand, dan zie je bijvoorbeeld mooie patta’s [straattaal voor schoenen] in de winkel en dan denk je dat je die makkelijk kan betalen, maar daarna blijkt dat je allemaal verzekeringen enzo moet betalen en je huur en eten enzo... Dat is soms moeilijk!”

Jose, 27 jaar, woont in Vlodrop. Hij krijgt hulp van een maatschappelijk werker bij het betalen van zijn rekeningen. Hij geeft aan niet altijd te begrijpen wat er precies betaald moet worden en waaraan en het daarom prettig te vinden dat hij hier hulp bij krijgt.

Toch leveren de financiële lasten voor geen van de respondenten structurele problemen op – met uitzondering van Eduardo –, zij draaien mee in de Nederlandse samenleving. Ze leven relatief sober, maar kunnen aan de primaire behoeften van de mens (onderdak, voldoende slaap, voeding en drinkwater), zoals Maslow deze onderscheidt, voldoen.

Nadat aan de primaire behoeften is voldaan volgt de behoefte aan veiligheid. Ook voor wat betreft home is je veilig voelen volgens de literatuur een belangrijke basis. Haggins (1999: 24) beschrijft thuis bijvoorbeeld als: *‘a safe, secure place where we can belong’*.

Veiligheid bestaat uit twee vormen; enerzijds fysieke veiligheid, anderzijds emotionele veiligheid ofwel stabiliteit. Lange tijd hebben mijn respondenten in onzekerheid geleefd vanwege de langdurende asielpcedures zoals ik reeds in het eerste hoofdstuk uiteengezet heb. Naast het gebrek aan stabiliteit in Nederland hebben mijn respondenten ook tijdens hun jeugd in Angola stressvolle ervaringen opgedaan, waaronder het afscheid van hun vertrouwde omgeving. Een aantal van hen ondervindt hiervan nog steeds last; slapeloosheid, nachtmerries en rusteloosheid. Adriana, 22 jaar, afkomstig uit Utrecht benoemt het verband tussen het gebrek aan nachtrust en de procedure in Nederland:

“Vorig jaar was het echt heel erg spannend want onze tijdelijke verblijfsvergunning was toen bijna verlopen. Uiteindelijk hebben ze besloten dat we nu definitief mogen blijven maar ik was toen steeds zo bang dat ze ons toch weer terug zouden sturen. Ooo, ik heb toen zo vaak niet geslapen, omdat ik bang was dat ze ons misschien zouden ophalen!”

Nog steeds ervaart ze slaapproblemen, hoewel dit met de tijd wel steeds beter gaat.

Wat betreft de fysieke veiligheid is deze in Nederland uiteraard beter dan in Angola; er heerst hier geen oorlog en de criminaliteit is vele malen minder. Alle respondenten voelen zich fysiek gezien veilig in Nederland en zeker in hun huis. De drie vrouwelijke respondenten gaven aan dat ze zich 's avonds niet altijd en overal veilig voelen, maar zij lossen dit op door niet alleen over straat te gaan; in een groepje ervaren zij – ook 's nachts – geen angst. De fysieke veiligheid van de respondenten in Nederland vormt dan ook geen probleem.

Geen van de Angolese jongeren in Nederland heeft een uitkering: Allemaal hebben zij een vorm van dagbesteding. Vijf van hen volgen een opleiding, in drie gevallen gecombineerd met een bijbaantje. De overige vier respondenten werken fulltime en vervullen banen als automonteur, schilder, administratief medewerker en magazijnmedewerker. Daarnaast beoefenen 3 van hen sporten zoals voetbal, en hiphop/streetdance en zijn twee respondenten lid van een theater- en toneelgroep.

2.2 Collectivistisch individu

De Angolese samenleving is net als andere Afrikaanse samenlevingen een collectivistische samenleving, ofwel *culture of relatedness*. Eldering (2003: 140-141) beschrijft dat er binnen collectivistische samenlevingen sprake is van een sterke economische en emotionele interdependentie binnen gezinnen. Daarom stelt ze: “In collectivistische gezinnen worden kinderen opgevoed met waarden en normen die erop gericht zijn de sociale cohesie binnen de familie te waarborgen. Loyaliteit aan de familie wordt sterk benadrukt”. Ook in urbane collectivistische samenlevingen blijft de rol van familie buiten het gezin (ooms, tantes, neven en nichten etcetera) van grote waarde, zelfs als dat economisch gezien niet meer noodzakelijk is omdat iedereen in zijn eigen onderhoud kan voorzien. Men heeft frequent contact en raadpleegt elkaar bij belangrijke gebeurtenissen en beslismomenten en zij bieden elkaar – emotionele – ondersteuning (Eldering 2003: 144-145).

In Nederland komen de jongeren dus zonder hun verdere familie terecht in een individualistische samenleving ofwel *culture of separatedness*. Individualistische

samenlevingen worden gekenmerkt door de zelfstandigheid van personen. “Gezinsleden hebben intensief contact met elkaar, terwijl de banden met de familie buiten het gezin veel minder hecht zijn. (...) Ouders investeren emotioneel en materieel veel in hun kinderen, die voor hen vooral een psychische waarde hebben” (Eldering 2003: 143). De opvoeding is primair gericht op het creëren van autonomie en zelfvertrouwen en die opvatting is verweven in hulpverleningsmethoden binnen de opvangvoorzieningen en pleeggezinnen, maar ook in de aanpak op scholen. Hierdoor worden de jongeren dus ook deels opgevoed met individualistische normen en waarden, maar dat betekent niet dat ze geen andere mensen nodig hebben.

Van Sprang (2001: 51) noemt een aantal kenmerken van een plaats die maken dat je je er sneller thuis voelt, een ervan is ‘respect voor elkaar’. Kabachnik, Regulska & Mitchneck (2010: 319) gebruiken ‘*a place of caring*’ in hun definitie van thuis. Beiden veronderstellen dat er sprake is van sociaal contact en dat is niet per toeval: Sociale netwerken zijn van groot belang op *embeddedness* en zijn daarom van invloed op of iemand zich ergens thuis voelt (Omlo 2011; Quaedvlieg 2008: 9). Er bestaat volgens Quaedvlieg (2008: 9) onderscheid tussen zogenaamde *bonding networks* en *bridging networks*. *Bonding networks* bestaan uit familie, burens, vrienden en kennissen. Ze zijn gebaseerd op onderling vertrouwen en gedeelde normen en functioneren primair als een sociaal vangnet. *Bridging networks* hebben een ander karakter, waar *bonding networks* gebaseerd zijn op gelijkgestemdheid, zijn *bridging networks* gebaseerd op heterogeniteit; het betreft bijvoorbeeld contacten met collega’s, organisaties, sportclubs en dergelijke en deze contacten zijn daarom doelgerichter. Kort samengevat geldt: “*Social relations are (...) bonding where they integrate individuals into networks and bridging where they create linkage between groups and networks*” (Van Gog 2008: 22). De mogelijkheid om gebruik te maken van bepaalde bronnen (informatief, financieel, professioneel ...) is een belangrijke factor voor wat betreft het inbedden in een samenleving. Woolcock en Naryan (2000: 225) beschrijven daarom: “*it’s not what you know, it’s **who** you know*”. In dit onderzoek heb ik mij op de zogenaamde *bonding networks* gefocust omdat die voornamelijk van invloed zijn op de sociale inbedding. Toch zal in het volgende hoofdstuk blijken dat *bonding networks* ook van grote invloed zijn op de toegang tot bronnen.

Om erachter te komen wie tot de netwerken van mijn respondenten behoren heb ik hen gevraagd een ecogram te maken (zie fig. 1 voor een voorbeeld). Dit model wordt veel in de hulpverlening gebruikt en is een handig middel om inzicht te krijgen in het netwerk van jongeren. Door verschillende diktes te gebruiken voor de lijnen tussen de jongere en de personen om hem of haar heen, krijg je inzicht in zowel wie er tot het netwerk behoren als de intensiteit van deze relaties.

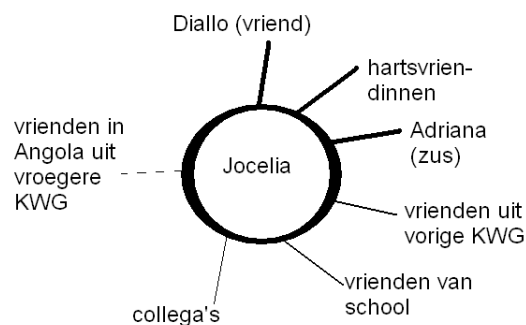

Fig. 2: Voorbeeld van een ecogram

Uit bovenstaand voorbeeld blijkt dat voor Jocelia haar zus en haar vriend gevolgd door haar hartsvriendinnen de belangrijkste personen uit haar omgeving zijn. Het contact met teruggekeerde Angolezen is verwaterd (vandaar de stippellijn), maar niet onbelangrijk voor haar. Opvallend is dat Jocelia haar verdere familie niet noemt. Nadat ik haar hierover doorvroeg gaf ze aan dat het te pijnlijk is om hieraan te denken en dat ze emotioneel gezien haar herinneringen aan hen heeft weggestopt. Alle ecogrammen zijn bijgevoegd en te vinden in de bijlagen.

De respondentgroep in Nederland heeft een belangrijk kenmerk op het gebied van *bonding networks*: Het ontbreekt mijn respondenten aan de nabijheid van ouders, ooms en tantes en overige familie. Wel hebben 4 van de 9 jongeren één of meerdere broer(s) of zus(sen) woonachtig in Nederland. Echter, de relaties met deze broers of zussen lijken te hebben geleden onder de uitzonderlijke omstandigheden. De jongeren verbleven in sommige gevallen in verschillende opvangsvormen, soms zelfs in verschillende steden in Nederland. Dit kan ertoe leiden dat de band met hun broer of zus minder hecht is. Julio, 20 jaar uit Huissen, is hiervan een voorbeeld. Hij is naar Nederland gekomen met zijn

oudere broer en zus en terwijl hij werd ondergebracht in een Kwg, verbleven zij in Kwe's in het noorden van het land. Er was wel sprake van contact, met name zijn broer kwam met enige regelmaat op bezoek, maar Julio trok meer op met zijn Angolese groepsgenoten. Inmiddels woont Julio's zus al jaren in Zwolle. Julio heeft een half jaar op zichzelf gewoond in haar buurt, maar besloot na het gemis van zijn vrienden toch terug te gaan naar zijn "*hometown*" Huissen.

"Ja, ik weet niet hoe ik dat moet uitleggen, het zijn mijn vrienden en zij kennen mij het beste van iedereen. We hebben samen veel herinneringen en als ik bij mijn broer en zus ben weet ik vaak niet waar ze het over hebben. Niet als het over Angola gaat, maar ook niet over hun tijd in Nederland, ik ken al die mensen niet enzo. Hier heb ik mijn leven."

Emanuel is 20 jaar, komt uit Arnhem en vormt een voorbeeld dat de relatie met familie ook op een andere manier beïnvloed kan raken. Hij kwam naar Nederland met een zus en een broer en is zowel in de woongroep, als daarna in het pleeggezin bij zijn zus gebleven.

"Mijn zus begrijpt mij in alles, ze is als een moeder voor mij. We doen veel samen en ze helpt mij veel, dan kookt ze voor mij ofzo. We eten 3-4 keer per week samen, haha ja, ze kookt echt heel lekker."

Binnen de pedagogiek heet dit verschijnsel parentificatie: Eén van de kinderen (meestal de oudste) neemt de rol van ouder over, wanneer deze ontbreekt of niet in staat is de zorg te dragen (Boszormenyi-Nagy & Krasner 1994: 151).

Naast de omstandigheden dat (direct) contact met de ouders ontbreekt, er weinig familie in de nabijheid is en het contact hiermee een andere intensiteit kent valt bij deze respondentgroep op dat zij veel vrienden hebben. Over het algemeen zijn dit lotgenoten; mensen die ook als asielzoeker naar Nederland zijn gekomen en die ze op school of in woongroepen hebben leren kennen. Contact met autochtonen is er – en wordt als belangrijk ervaren – maar dat betreft bijna altijd mensen die als hulpverlener of pleegfamilie bij de jongere betrokken zijn geweest: Aansluiting met autochtone leeftijdsgenoten is er nauwelijks.

In deze paragraaf heb ik het netwerk van de respondentgroep bestudeerd, belangrijk aspect wat tot nu toe nog ontbrak betreft de transnationale contacten. In Hoofdstuk 4: ‘De bewegingsvrijheid van Angolese jongeren’ zal ik nader ingaan op de transnationale contacten en zal ik deze inpassen in het empirisch debat.

2.3 Met oog op de toekomst

Mijn respondenten zijn na aankomst in Nederland terechtgekomen in een fase van ‘hyperrealisme’, waarbij de vrijheid van meningsuiting wordt gerekend tot een recht om te kunnen zeggen wat men denkt. Elke uitspraak is toegestaan ongeacht de consequenties (Ghorashi 2006: 15). Vanaf 2001 werden de uitlatingen ten aanzien van (Islamitische) migranten harder; er bleek aanzienlijke onvrede te zijn onder de Nederlandse bevolking over de manier waarop er met migranten werd omgegaan. Het gevolg hiervan waren openlijke discussies over het asielbeleid en dit beleid werd vervolgens restrictiever; het doel werd de terugkeer van asielzoekers, want “Nederland is vol”, zo werd openlijk verklaard.

De sfeer in Nederland was een allesbehalve warm welkom voor mijn respondenten. Niet alleen de politieke houding was koud, ook op straat en in de buurt werden ze niet met open armen ontvangen. Maria, 23 jaar uit Arnhem:

“De mentoren van de kwg waar ik woonde hadden heel veel problemen met de burens. Zij [de burens] belden altijd de politie als er eigenlijk niets aan de hand was. Ze hebben vanalles geprobeerd om ons weg te krijgen. Daarom waren we zo weinig mogelijk in de tuin of op het grasveld voor ons huis, de mensen hielden ons gewoon teveel in de gaten, om te kijken of we iets deden waar ze over konden klagen.”

Hoewel uit Maria’s voorbeeld niet blijkt of de burens inderdaad onnodig klaagden en of dat zij inderdaad negatief stonden ten aanzien van het opvanghuis omdat er jonge asielzoekers verbleven, geeft het wel het gevoel aan dat Maria had: ze voelde zich niet welkom en zij vermeed daarom bepaalde plekken. Dit gevoel bemoeilijkt een andere behoefte: die aan waardering en erkenning.

Van Gog deed onderzoek naar de reïntegratie van kindsoldaten in Sierra Leone. Om diverse redenen lijkt haar onderzoek weinig verband te hebben met dit onderzoek, toch zijn er veel overeenkomsten, welke ik met name in het volgende hoofdstuk in de situatie van de terugkeerders zal behandelen. Voor nu wil ik een belangrijk aspect uitlichten: Namelijk het belang van de houding van de ontvangende samenleving voor integratie. Wanneer deze samenleving zich vijandig opstelt is het gevaar dat migranten zich gaan marginaliseren, hetgeen de *embeddedness* in de weg staat (Van Gog 2008).

Van de tolerantie waar Nederland om bekend staat is de laatste jaren steeds minder te merken. Volgens Ghorashi (2006: 17) is hierdoor een kloof ontstaan tussen ‘wij’ en ‘zij’, autochtonen en allochtonen. Dat uit de ecogrammen is gebleken dat mijn respondenten weinig contact met autochtonen hebben lijkt een bevestiging van die kloof. Ghorashi (2006: 18-19) stelt vervolgens ook dat er nooit op een gelijkwaardige manier naar migranten is gekeken. Hoewel de toon enkele decennia geleden zachter was en de houding optimistischer, was het achterliggende idee hetzelfde: migranten hebben een achterstand en dienen hieruit te worden geholpen.

Uit hetgeen Ghorashi beschrijft blijkt een gebrek aan waardering. Vanuit deze invalshoek is het niet vreemd dat mijn respondenten meer vriendschappelijke relaties aangaan met lotgenoten, het wederzijds begrip verloopt makkelijker en men is niet op de eerste plaats ‘die asielzoeker’. Braulio, 26 jaar, heeft een relatie met een Nederlands meisje. Hij gaf aan dat haar familie niet bepaald zat te wachten op hem.

“Ze wilden natuurlijk liever dat zij gewoon met een Hollander zou thuis komen. Dus ik moest meer mijn best doen. Haar ouders nodigden mij in het begin ook helemaal niet uit, ze lieten duidelijk merken dat ze mij niet zagen zitten. Vera [zijn vriendin] heeft toen hard haar best gedaan door mij juist wel steeds mee te nemen. Ach, je moet gewoon meer moeite doen om elkaar te leren kennen. Dat begrijp ik en respecteer ik ook wel, maar soms is het gewoon makkelijker om om te gaan met mensen uit je eigen land.”

Door zich in bepaalde kringen te begeven en voornamelijk relaties met lotgenoten aan te gaan, ondervinden mijn respondenten toch eigenlijk weinig problemen rondom

discriminatie; men wordt niet uitgesloten maar kiest zelf zijn netwerk. Het thuisgevoel lijkt hiermee dus niet direct te worden aangetast. Anders is dit voor wat betreft *belonging* een concept dat zich richt op de vraag: “Waar vind je dat je thuishoort?”.

In onze terminologie worden veel verwijzingen naar de biologie gebruikt, als het gaat om *belonging*. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de symbolische waarde van aarde – de letterlijke geboortegrond – en de veel gebruikte term *roots* – wortels – om aan te geven waar je vandaan komt en je door je wortels dus nog aan verbonden bent (en blijft) (Malkki 1992: 27). Op het moment dat de aansluiting tussen allochtonen en autochtonen niet goed verloopt en er in de media en politiek wordt aangegeven dat asielzoekers ongewenst zijn dan benadrukt dat het gevoel dat je ergens niet hoort: Het tast het gevoel van *belonging* aan. Julio, 20 jaar, uit Huissen verklaart:

“Als mensen vragen waar ik vandaan kom zeg ik ‘Angola’. Tuurlijk, ze vragen dat omdat ik donker ben. Dus eigenlijk hoor ik ook daar, ik ben daar geboren en als daar geen oorlog was geweest dan was ik daar ook nog geweest.”

Opvallend is dat Julio op de vraag waar hij zich thuis voelt zegt:

“Ik weet niet zo heel veel meer over mijn leven in Angola, ik was toen nog heel klein. Thuis is voor mij in Nederland, ja, ik voel me hier thuis.”

Voor Julio staat waar hij vandaan komt los van waar hij zich thuis voelt. Waar men in staat is om zich op meerdere plekken thuis te voelen en ook een nieuw thuisgevoel kan ontwikkelen, blijkt dat *belonging* heel duidelijk verbonden is aan je *roots*. Hoe goed je het ook naar je zin hebt en bent ingeburgerd, het feit dat je uiterlijk ‘anders’ bent herinnert anderen en jezelf eraan dat je ergens anders vandaan komt. Dit fenomeen speelt ook een rol bij geadopteerde kinderen uit andere delen van de wereld die in Europese gezinnen terecht komen. Hoewel deze kinderen in de Westerse samenleving zijn opgegroeid en van binnenuit de gezinnen de normen en waarden hebben geleerd, maken hun uiterlijke kenmerken altijd zichtbaar dat hun *roots* ergens anders liggen, dit maakt dat zij worstelen met het thema *belonging* (Pauw et al 1998: 45).

Mijn respondenten noemden unaniem Angola als de plaats waar ze behoren, maar dat doet niets af aan het feit dat ze zich in Nederland thuis kunnen voelen. In navolging van Lorwa (2012: 29) en Gordijn (2007) ben ook ik van mening dat de begrippen *home* en *belonging* niet per definitie aan elkaar verbonden zijn, zoals dikwijls in de literatuur wordt gesuggereerd. Hedetoft en Hjort (2002) beschrijven bijvoorbeeld: “*Our home is where we belong*”. Julio’s uitspraken over zijn perceptie van *home* en *belonging* die ik zojuist heb weergegeven bestrijden dit verband.

Overigens betekent het niet dat als iemand zich thuis voelt in Nederland dat er nooit verlangd wordt naar definitieve terugkeer naar Angola. Er zijn allerlei push- en pullfactoren denkbaar die kunnen meespelen bij de keuze om uiteindelijk toch terug te gaan en iedere levensfase roept eveneens vragen omtrent *home* en *belonging* op. Mijn onderzoek heeft zich hier niet opgericht, maar Engelhard (2007: 20) heeft hierover onderzoek gedaan onder Chinese ouderen. Hij beschrijft dat een kwart van alle oudere migranten in Nederland regelmatig denkt aan terugkeer naar het land van herkomst, voor specifiek de Chinese oudere migrantengroep geldt dat zelfs een derde overweegt om permanent terug te keren naar het land van herkomst. Hierbij is de verblijfsduur in Nederland van geen enkele invloed, een opvallende uitkomst in het kader van assimilatietheorieën; volgens deze theorieën zou men namelijk steeds minder naar het land van herkomst verlangen naarmate de periode in het migratieland langer duurt.

Zoals ik in dit hoofdstuk heb willen laten zien is dat de Angolese jongeren die ik in Nederland heb gesproken en gevolgd zich redelijk goed bewegen binnen de Nederlandse samenleving. Ze kunnen voorzien in de basale levensbehoeften, hebben verschillende vormen van dagbesteding, voelen zich veilig en hebben een redelijk sociaal netwerk, waarbij vrienden soms de rol van familie hebben ingenomen binnen de *bonding networks*. Wat in veel gevallen ontbreekt is contact met autochtone leeftijdsgenoten, de jongeren lijken zich in andere omgevingen te begeven. Doordat de sociale netwerken gevuld zijn met ‘lotgenoten’ – waardoor er veel onderling begrip is – en in de overige behoeften goed voorzien kan worden voelen de jongeren zich allemaal goed thuis in Nederland. Wat echter een belangrijkere negatieve rol lijkt te spelen is de negatieve sfeer in Nederland ten aanzien van migranten. Dit beïnvloedt het gevoel van ‘welkom zijn’ en heeft daarmee effect op *belonging*. Daarnaast lijkt het verlangen om terug te keren in

golfbewegingen op te komen en betekent het feit dat iemand zich thuis voelt in Nederland niet dat hij of zij nooit terug verlangt naar Angola.

Waar in dit hoofdstuk de respondentgroep in Nederland centraal stond, zijn in het volgende hoofdstuk de jonge terugkeerders het onderwerp. Op eenzelfde manier wordt voor hen bekeken hoe Maslow's behoeftetheorie past.

Hoofdstuk 3: Terug naar je *roots*

“Wij hebben het liefst dat asielzoekers vrijwillig teruggaan, maar als dat niet werkt hebben wij repatrieringsprogramma’s. Want wij vinden het belangrijk dat Angolezen teruggaan naar hun land en gaan helpen met de wederopbouw.” Deze uitspraak is van toenmalig minister Verdonk (in: Diego 2003) tijdens haar werkbezoek in Angola. Ze was daar in verband met de opening van het reeds eerder genoemde Ama-opvanghuis Mulemba. Uit de uitspraak van Verdonk blijkt de hooggespannen verwachting over de mogelijkheden van jonge migranten. Ook Potter & Conway (2008: 213-226) noemen jonge terugkeerders veelbelovend ‘*potential agents of change*’. Belangrijk aspect hierbij is dat hun onderzoek Arubaanse en Antilliaanse remigranten van ongeveer 30 jaar betrof die vrijwillig terugkeerden nadat zij over een afgeronde opleiding beschikten en werkervaring hadden opgedaan. De terugkeerders in dit onderzoek hebben die kans niet gehad; er is bij hen sprake van een onvolledige geschiedenis als het gaat om opleiding: In het land van herkomst hebben zij vaak nauwelijks educatie gehad en doordat zij op hun 18^e illegaal zijn geworden is er eveneens geen sprake van een Nederlands diploma, laat staan relevante werkervaring (Kauffmann 2006: 7; Koser & Van Hear 2003: 1). In dit hoofdstuk zal ik laten zien dat “helpen met de wederopbouw” en het maken van een “*change*” voor mijn respondenten niet zo makkelijk gaat als men doet lijken.

De beslissing om terug te keren is voor geen van mijn respondenten volledig vrijwillig geweest; allen zijn teruggekeerd omdat de asielaanvraag is afgewezen en zij illegaal werden, of dreigden te worden. De wijze waarop zij bijna allemaal zijn teruggekeerd wordt desondanks wel ‘vrijwillige terugkeer’ genoemd; zij hebben zich gemeld bij de Internationale Organisatie voor Migratie (IOM) waarna vliegtickets en een

zogenaamde herintegratiebijdrage van ongeveer 2.000,- voor hen werden geregeld⁶. Dit geldbedrag is bedoeld om de eerste periode na vertrek uit Nederland te kunnen overbruggen, maar werd door mijn respondenten ook gebruikt als schenking aan hun families, want “*coming back empty-handed would be interpreted as having failed*” (Van Gog 2008: 84). Het heeft hun families zoals ik eerder al betoogde veel geld gekost om hen naar Nederland te sturen en de verwachtingen waren dan ook hooggespannen. Echter, in Nederland waren de jongeren (nog) helemaal niet in staat om veel geld te verdienen of hun opleidingen af te ronden. De herintegratiebijdrage werd door mijn respondenten dan ook gezien als een masker om hun lege handen te verhullen.

Op deze plek wil ik ingaan op de overeenkomsten tussen de terugkeer van ex-kindsoldaten in Sierra-Leone en die van ex-Ama's in Angola. In deze thesis heb ik reeds enkele keren verwezen naar Van Gog. Zij deed onderzoek naar de reïntegratie van ex-kindsoldaten en hoewel er op het eerste oog veel verschillen lijken te bestaan, zijn er ook wel degelijk overeenkomsten tussen de re-integratie van ex-Ama's en de re-integratie ex-kindsoldaten. Het gaat in beide gevallen om minderjarigen die vaak onvrijwillig uit hun gezin zijn vertrokken en door hun vertrek lange tijd niet of nauwelijks contact met hen hebben kunnen hebben. Beide groepen voelen een drempel om terug te keren omdat er spanningen zijn rondom deze terugkeer. En voor beide groepen geldt dat de re-integratie afhankelijk is van de inbedding in de samenleving, waardoor ook de houding van de ontvangende familie en de samenleving van grote invloed is. Hoewel de ervaringen van jongeren en onderzoekers hierover verschillen lijkt die omgeving niet altijd blij te zijn met de terugkomst van de ex-Ama's.

3.1 De herplantage van de mens

“Ik kwam aan op het vliegveld en meteen voelde ik de warmte en vochtigheid. En de stank, het rook hier zo vies! En de mensen... ze schreeuwden zo, ongelooflijk! Was dit Angola?” – Antonio, 18 jaar

---

⁶ http://www.iom-nederland.nl/Programma_s/Vrijwillig_vertrek_uit_Nederland/Terugkeer_naar_uw_land_van_herkomst_REAN

Dit citaat geeft Antonio's gedachten weer, nadat hij net in Luanda was aangekomen. Zijn eerste indrukken zijn herkenbaar voor de andere terugkeerders die ik heb gesproken. Allemaal hebben zij na jarenlang verblijf in Nederland plotseling op het Angolese vliegveld gestaan. Voor de één betekende dit moment een hereniging met familie, voor de ander was het de start van een eenzame periode van overleven. Want of er familie was die hen onthaalde blijkt van grote invloed op het voorzien in primaire behoeften; ze bieden (eerste) opvang, zorgen voor voeding en wijzen de jongeren de weg in de voor hen vreemde of vreemd geworden omgeving.

Claudia en Angelliqua, 18 en 16 jaar, hadden niemand die op hen wachtte. Zij konden zich ook niet goed op hun terugkeer voorbereiden omdat zij, in tegenstelling tot alle andere respondenten gedwongen zijn uitgezet. Dit betekende voor hen dat zij in Nederland 's nachts door de vreemdelingenpolitie uit hun opvangadres zijn weggehaald om onder begeleiding in het vliegtuig te zijn gezet. Zij weigerden mee te werken aan hun terugkeer omdat het voor hen onveilig zou zijn. Deze gedwongen uitzetting vormt een maatregel om terugkeer te bewerkstelligen. In dit geval weet men dus vooraf niet wanneer hij/zij zal aankomen en is men dus niet in staat hierop te anticiperen, ook krijgt men met geen herintegratiebijdrage.

Claudia en Angelliqua hebben na aankomst op Luanda Airport twee dagen op het vliegveld doorgebracht. Ze hadden geen adres waar ze naartoe konden. In die 48 uur op het vliegveld hebben zij uiteindelijk via Angolezen in Nederland weten te regelen dat ze ergens terecht konden. Ze konden een kamertje huren in een van de *musseques* door allerlei bezittingen (laptop, mobiele telefoon, kleding en dergelijke) te verkopen en door bijvoorbeeld haren in te vlechten in ruil voor geld. Toch leverde dit niet genoeg geld op en moesten zij na enkele maanden hun kamer verruilen voor een slaapplek op de grond aan het voeteneind van de hoofdbewoonsters. Toen ik deze meisjes aantrof in Luanda wilde ik natuurlijk met hen spreken over hun leefomstandigheden en ervaringen, ze hadden echter geen plaats om te zitten en zelfs geen water om te drinken waarop ik besloot hen mee te nemen naar een hamburgertentje in de buurt, zodat we ook makkelijker, zonder de andere bewoners, konden spreken. Nadat wij ieder een hamburger hadden besteld, begonnen de meiden een hamburger te delen en pakten zij de andere in

voor een later moment. Zo kwam ik erachter dat zij niet dagelijks te eten hadden. Daarnaast viel het mij op dat ze elkaar onderweg op straat stevig vasthielden en dat ze continu angstig om zich heen keken. Angelliqua vroeg mij op een gegeven moment of ik niet bang was op straat. De meisjes vertelden dat zij zich erg onveilig voelden:

“Wij hebben niemand, wij hebben geen bescherming van familie, ze kunnen alles met ons doen. Wij zijn hier niemand.”

Hun angst om zich op straat te begeven belemmert hen in hun vrijheid. Ze komen nauwelijks in het centrum van Luanda en hun dag bestaat voornamelijk uit slapen, wachten, schoonmaken en wassen. Doordat zij geen identiteitspapieren hebben kunnen zij geen officieel werk doen. Daarnaast zijn zij financieel niet in staat om een opleiding te volgen, maar is dit door het gebrek aan identiteitspapieren ook onmogelijk.

De casus van Claudia en Angelliqua heeft op mij veel indruk gemaakt en maakt inzichtelijk dat het voldoen aan primaire menselijke behoeften in Angola geen vanzelfsprekendheid is. Claudia en Angelliqua bleken de enigen zonder familie die hen opwachtte, alle andere respondenten hadden op het moment van aankomst één of beide ouders, of minimaal één broer of zus ter plaatse. De zus van Nelson, 24 jaar, is enige tijd later overleden, waardoor hij op dit moment wel zonder familie is. Over familie en netwerk zal ik in de volgende paragraaf verder uitwijden. Dat zij mensen kenden die zij tijdig over hun aankomst konden inseinen maakte hun aankomst significant anders; de eerste opvang was daarmee geregeld en ook het wegwijs raken verliep makkelijker.

Op het moment dat ik de jongeren sprak hadden zij allemaal onderdak, geen van hen woonde alleen, in 8 gevallen werd de slaapkamer gedeeld met familieleden. Voeding bleek een groter probleem; 6 van de 12 jongeren ondervindt moeilijkheden om dagelijks te eten te hebben. De oorzaak hiervan is gebrek aan werk en daarmee het gebrek aan inkomsten. Deze 6 jongeren hebben grote moeite om doorlopend werk te vinden. In Angola lijkt het gezegde “*the sky is the limit*” echter wel op te gaan voor mensen met de juiste papieren. Vooral mensen met opleidingen uit het buitenland (Europa, Zuid-Afrika) zijn zeer gewild en kunnen ook goede salarissen tegemoet zien (Maatwerk Bij Terugkeer 2012). De jonge terugkeerders beschikken niet over de juiste diploma’s en certificaten.

Ze zijn teruggekeerd voordat zij hun studies hadden afgerond of bleken in Nederland onder een andere naam en/of geboortedatum bekend te zijn geweest wat hun behaalde certificaten waardeloos maakt na terugkeer. Zonder werk duren de dagen lang, zo weet ook Anna, 23 jaar:

Het leven is hier echt moeilijk hoor! Soms ga ik naar de stad om werk te zoeken, soms help ik mijn moeder met spulletjes verkopen, maar ik zit hier heel vaak te zitten en te denken en dan word ik echt verdrietig. Ik heb niets te doen! Ik weet niet hoe ik dit allemaal kan oplossen.”

Haar vriend Paulo, 24 jaar, is eveneens een teruggekeerde ex-Ama. Ze hebben samen een dochtertje van twee jaar en omdat zij financieel gezien niet voor haar kunnen zorgen verblijft zij langere perioden in de binnenlanden van Angola waar Anna's moeder werkt op het land. Af en toe komen zij dan terug naar de buitenwijk van Luanda om hun oogst te verkopen. Paulo kan er ook niet in slagen om werk te vinden. Hij helpt zijn broer regelmatig in het busje dat zij hebben omgetoverd tot taxibusje als portier en degene die het geld aanneemt. Het is hard werken, maar het verdient niet verkeerd. Hij hoopt op den duur zijn eigen taxibusje te hebben.

Naast deze verhalen van hopeloze situaties heb ik gelukkig ook een andere kant gezien. Sergio 22 jaar en Eugenia, 27 jaar, zijn hier voorbeelden van. Zij hebben beiden werk en kunnen hier goed van rond komen. Sergio werkt bij het bedrijf van zijn oom en Eugenia heeft werk gevonden als secretaresse bij een Nederlands bedrijf. Naast hun fulltime baan zijn ze allebei ook druk met een studie in de avonduren, door een diploma te halen proberen zij professioneel te groeien. De combinatie werk en studie vergt veel tijd. Eugenia staat bijvoorbeeld dagelijks om 5.30 op om naar haar werk te gaan. Haar werkdag duurt tot 16.30 waarna zij van 18.00 tot 23.00 colleges volgt. Haar weekenden geven wat rust, hoewel er dan ook nog huiswerk gemaakt moet worden omdat dit op de andere dagen niet meer lukt. Deze werk-en studietijden zijn eerder regel dan uitzondering voor jonge Angolezen, want wie een baan heeft kan zich ook een studie veroorloven en dat is toch de manier waarop Angolezen hun toekomst willen verbeteren (Maatwerk Bij Terugkeer 2012). Voor mijn respondenten geldt in ieder geval dat van de zes jongeren met werk, vijf daarnaast ook een studie volgen. Geen van de jongeren beoefent een sport

in club-verband, er wordt soms bijvoorbeeld in de wijk gevoetbald en daar kan men bij aanhaken, maar dit is niet structureel.

In het eerste hoofdstuk heb ik reeds het citaat van het reisadvies voor Angola weergegeven (MinBuZa 2011). Hieruit was op te maken dat de veiligheid in Luanda in het geding is door onder andere gewelddadige roofovervallen en carjacking. Daarnaast zijn vrouwen ook regelmatig slachtoffer van verkrachtingen. Het gevoel van veiligheid is belangrijk, door onverwachte en onvoorspelbare gebeurtenissen wordt het gevoel van *basic trust* aangetast en raakt men nerveus en angstig (Maslow 1954: 18). Voor de teruggekeerde jongeren is zowel de emotionele als de fysieke veiligheid in het geding. Alle jongeren geven aan dat Angola zonder twijfel onveiliger is dan Nederland en dat dit een andere levensstijl vraagt. Zodra het donker begint te worden gaan de vrouwelijke respondenten in principe niet meer alleen op pad, maar zorgen ze dat ze gebracht en gehaald worden. Eugenia ervaart hiermee geen enkel probleem, ze geeft aan dat ze hieraan gewend is geraakt. Anna, Claudia en Angelliqua missen de vrijheid van Nederland wel degelijk, ze ervaren de onveilige situatie als een belemmering. De mannelijke respondenten erkennen ook wel dat het onveiliger is, zo noemt Sergio dat er “veel agressiviteit met woorden” is en is de telefoon van Antonio een aantal keer onder bedreiging van wapens van hem afgepakt. Toch gaan zij ook in het donker naar buiten en laten zij zich hier dus niet door weerhouden.

3.2 Individu in collectivisme

In het vorige hoofdstuk heb ik uitgelegd dat jongeren vanuit een collectivistische samenleving terecht zijn gekomen in een individualistische samenleving. Door de afwezigheid van familie werden vriendschappen met lotgenoten belangrijker. Eenmaal terug in Angola vindt er dus opnieuw een verandering plaats: Men heeft belangrijke vrienden en kennissen achter zich gelaten en moet opnieuw een weg vinden in de Angolese samenleving. Quaedvlieg (2008: 45) legt uit waarom sociale contacten zo belangrijk zijn: *“Social contacts are a precondition and a resource to make a person feel at home, to become a part of society and to have access to economic resources.(...) The Angolan society is made of networks and to get something done the right contacts are*

essential.(...) family members are the most important contacts.” In de vorige paragraaf heb ik al genoemd dat 10 van de 12 jongeren familie in Angola bleek te hebben op het moment van terugkomst. Het woord “bleek” heeft een dubbele betekenis in deze zin; enerzijds omdat dit voor de Nederlandse autoriteiten verborgen is gebleven, anderzijds omdat dit voor twee respondenten ook pas bij terugkeer bekend werd.

Antonio, 18 jaar, en Anna, 23 jaar, (geen familie van elkaar) wisten allebei niet beter dan dat zij geen familie hadden anders dan de broers en zussen in Nederland. Antonio kwam in Nederland samen met twee oudere broers en een zus, Anna werd vergezeld door haar zus, althans dat heeft zij altijd gedacht. Eenmaal terug in Angola bleek dat Anna geen enkele familierelatie met deze “zus” heeft, hun ouders waren slechts kennissen van elkaar. Zowel Antonio als Anna zijn de jongsten en op zeer jonge leeftijd naar Nederland gekomen (Antonio was 8 jaar, Anna was 9) en waarschijnlijk was men bang dat zij zich zouden verspreken en heeft men daarom verteld dat hun ouders zijn omgekomen in de oorlog. Anna kreeg van haar “zus” vlak voor vertrek een telefoonnummer; dit moest ze maar bellen als haar vluchttijden bekend waren zodat er iemand was die haar van de luchthaven kwam ophalen. Het bleek te gaan om een tante van Anna. Enkele weken nadat ze was teruggekeerd bleken ook haar vader en moeder (inmiddels gescheiden) beiden nog in leven en bestonden er jongere zusjes. Daarnaast bleek ook haar leeftijd niet te kloppen; in plaats van 18 was Anna op dat moment 21 jaar. Zeer geëmotioneerd verteld Anna:

“Ik ben zo blij dat ik toch nog familie heb, maar ik was zo boos! Mijn hele leven was een leugen! Ik ben zo verdrietig geweest omdat ik dacht dat ik niemand meer had, maar ze waren hier gewoon!”

Antonio kreeg net voor vertrek uit Nederland te horen dat zijn ouders nog in leven waren en dat zij hen (hij keerde samen met een oudere broer terug) zouden komen ophalen op het vliegveld. De band met zijn ouders is echter nooit geworden wat hij ervan verwacht; zijn vader ziet hij meer als een soort vriend, of een oudere broer en het contact met zijn moeder is zeer minimaal. Hoewel hij wegens geldgebrek bij haar inwoont wil zij niets met hem te maken hebben; ze noemt hem bezeten en verwend. Antonio is in Nederland opgegroeid in woongroepen en opgevoed door pedagogisch medewerkers: hij heeft dan

ook geen gezinsleven gekend. Mogelijk heeft het lange verblijf in Nederland een bepaalde kloof doen ontstaan. Helaas heb ik zelf, vanwege de taalbarrière geen kans gezien dit dieper met ouders te bespreken. In de documentaire ‘Terug naar Angola’ (IF-Productions 2004) wordt de kloof tussen Angolese ouders en kinderen na de migratie naar Nederland pijnlijk duidelijk en spraken de makers met zowel de ouders als de kinderen. Inzichtelijk wordt dat de ouders hun kinderen met de beste bedoelingen hebben weggestuurd, maar in de overtuiging leven dat de kansen wat betreft opleiding en geld hier voor het oprapen liggen. Kelson en Helio, twee uitgeprocedeerde ex-ama’s bespreken in de documentaire de angst om hun ouders teleur te stellen nu ze terug moeten keren zonder diploma. Hun familie heeft veel geld betaald voor een vliegticket en nu komen zij 2,5 tot 3 jaar later onverrichter zaken terug. Even later vertelt Kelson, kort nadat hij teruggekeerd is, dat het lijkt alsof hij niets gedaan heeft in Nederland: Voor hij uit Angola vertrok zat hij in de 10^e klas, terwijl hij na terugkeer in de 9^e klas moet instromen.

Hoewel voor Anna en Antonio geldt dat hun moeders de impact van de periode in Nederland niet goed begrijpen vindt Anna haar moeder inmiddels wel ontzettend belangrijk Ook Sergio, 22 jaar, heeft zijn moeder hoog staan. In Nederland heeft hij het goed gehad, maar hij voelde zich er nooit helemaal op zijn gemak, in Angola voelt hij zich veel prettiger:

“Hier in Angola is mijn thuis, want ik heb hier de warmte van mijn moeder. Ik zie haar elke dag en ja, het voelt gewoon heel fijn om dicht bij haar te zijn.”

Ook uit de ecogrammen (zie Appendix I & II) van de terugkeerders met familie blijkt familie een enorm groot aandeel in het sociale netwerk te hebben; het aantal contacten buiten familie om (bijvoorbeeld vrienden) is namelijk veel lager dan bij de jongeren in Nederland. Ook valt op dat jongeren ooms, tantes en neven en nichten, indien zij bestaan, op geven als belangrijke personen, hetgeen past in de collectivistische samenleving (Eldering 2003: 144-145).

Familie speelt dus een belangrijke rol in het netwerk van ex-Ama’s; zowel op het gebied van *bonding* (als sociaal vangnet) als *bridging*: Via familie verkrijgt men toegang

tot bronnen zoals woonruimte en werk, die voor Clauda en Angelliqua, die geen enkel familielid in hun buurt hebben, bijvoorbeeld veel ontoegankelijker zijn. Vrienden blijken voor de jonge Angolese terugkeerders, door hun leeftijd, netwerk en werkervaring, namelijk minder effectieve ‘kruiwagens’ als het gaat om werk vinden (Quaedvlieg 2008: 49).

3.3 De toekomst een zorg voor later

In Nederland waren de 12 jongeren uit deze respondentengroep niet welkom. Hoewel sommigen Nederlandse vrienden hadden, op lokale voetbalclubs zaten, in Nederlandse pleeggezinnen verbleven en mij rapporten hebben laten zien met hoge cijfers voor de Nederlandse taal, bleek terugkeer uiteindelijk de meest reële mogelijkheid, het alternatief, namelijk illegaliteit, wordt door hen niet als een lange termijn-oplossing ervaren. Aan het begin van dit hoofdstuk heb ik gesteld dat voor een vruchtbare reïntegratie ook de omgeving ter plaatse van groot belang is. Kauffmann (2006: 26-28) deed in 2006 onderzoek in Luanda en spreekt van een negatief beeld onder de Luandese bevolking ten aanzien van terugkeerders. Hij stelt dat men hen verwijt dat ze weg gingen op het moment dat het moeilijk was en terugkomen nu het (economisch) beter gaat. Kauffmann waarschuwt dan ook voor het gevaar van een nieuwe burgeroorlog omdat de druk op basisvoorzieningen erg hoog is. Inmiddels weten we dat die burgeroorlog niet opnieuw is opgelaaid, maar een negatieve houding ten aanzien van de jonge terugkeerders zou invloed kunnen hebben op hun perceptie van *belonging*. Uiteraard heb ik mijn respondenten gevraagd of ze voelden dat er door anderen negatief naar hen wordt gekeken omdat ze in Europa zijn geweest, maar geen van mijn respondenten heeft dit zo ervaren.

Wat betreft *belonging* geven ook alle respondenten in Luanda unaniem aan dat zij in Angola horen, er bestaat echter wel verschil in de plaats waar zij zich thuis voelen. De zes jongeren die zich niet thuis blijken te voelen in Angola, maar Nederland noemen als plek waar ze zich thuis voelen, ondervinden allen moeilijkheden om in hun primaire behoeften (voeding, onderdak, veiligheid) te voorzien. De jongeren die daarentegen wel in deze basisbehoeften kunnen voorzien en dagbesteding hebben in de vorm van werk al

dan niet gecombineerd met een studie blijken zich in Angola meer thuis te voelen (in vergelijking tot Nederland). Wat eveneens opvalt is dat deze jongeren inmiddels al meerdere jaren zijn teruggekeerd, terwijl de jongeren in een ogenschijnlijk uitzichtloze positie maximaal twee jaar in Angola verblijven en daarbij ook niet over de juiste contacten. Het lijkt er dan ook op dat het veel tijd kost om te herintegreren, maar dat jongeren zodra ze in hun behoeften kunnen voorzien zich weer thuis kunnen voelen in het land dat ze lange tijd de rug toe keerden en waar ze liever (nog) niet naar terug zouden keren. Dit bevestigt Quaedvlieg (2008: 5) als zij schrijft dat ‘*return*’ niet per definitie ‘terug naar het thuisland’ is omdat thuis inmiddels ook in Nederland kan zijn. Echter, mijn veldwerkbevindingen geven aanleiding om te veronderstellen dat men zich er na verloop van tijd wel weer thuis kan voelen wanneer er aan Maslow’s vijf menselijke behoeften is voldaan. Echter, zonder familie in de nabijheid lijkt de situatie problematischer, omdat er geen sprake is van het opklimmen in Maslow’s piramide: De jongeren blijven worstelen met het kunnen krijgen van voldoende voeding en onderdak en blijven dus hangen in de onderste laag van de piramide: de primaire behoeften.

Wat betreft de toekomst geldt dat jongeren die Maslow’s eerste twee of drie behoeften (te weten: primaire behoeften, behoeften aan veiligheid en zekerheid en de behoefte aan sociaal contact) niet kunnen bevredigen zien hun toekomst somber in. Zij blijven dromen van Nederland, of hopen Angola via een ander land (bijvoorbeeld Zuid-Afrika of Namibie) te kunnen ontvluchten. Paulo, 24 jaar:

“Mijn droomwereld wisselt per dag, soms denk ik dat het hier is, soms in Nederland. Het hoeft niet perse in de buurt van mijn familie te zijn. Ik heb nu mijn eigen gezinnetje en als wij samen ergens zijn waar we een goed leven kunnen hebben dan is dat mijn droomwereld.”

Jongeren die wel aan deze behoeften kunnen voldoen en mogelijkheden zien tot zelfontplooiing zien ook de kansen in Angola voor de toekomst. Eugenia, 27 jaar:

“Mijn droomwereld is toch hier, in Angola, ja ik heb het hier niet slecht hoor! Maar dan wel een Angola waar water-, verkeers- en elektriciteitsproblemen zijn verholpen en ik makkelijker voor een vakantie naar Nederland kan om af en toe mijn nichtje en mijn kennissen daar te bezoeken.”

Samenvattend zien we dat jongeren in Angola meer moeite hebben (in vergelijking tot Nederland) om in hun primaire behoeften te voorzien. Voor zowel *bonding* als *bridging* blijkt familie in Angola een belangrijke functie in het sociale netwerk te vervullen: Jongeren met een goede familierelatie hebben sneller blijvend werk en kunnen zich daarmee ook een studie in de avonduren veroorloven. Belangrijk aspect hierbij is wel dat hun familie de juiste contacten heeft, door bijvoorbeeld zelf ook te werken.

Het is een grote stap om terug te keren en geen van mijn respondenten koos hier volledig vrijwillig voor⁷, maar na enkele jaren lijkt men zich toch weer te kunnen aarden en zien zij hun toekomst zelfs weer in Angola voor zich, dat is althans het beeld dat de jongeren die langer terug zijn laten zien: Vanaf het moment dat er aan de onderste drie lagen van Maslows behoeftepiramide kan worden voldaan, door het hebben van onderdak en voeding, door het vergroten van hun veiligheids(-gevoel) – waarbij gewenning een belangrijke rol speelt, evenals netwerk – en het hebben van een stevig netwerk, beginnen ze weer in een toekomst in Angola te geloven. Het lijkt vooral tijd te kosten voordat jongeren daar toe in staat zijn. Dit geldt overigens niet voor jongeren die geen familie meer hebben of het contact met hun familie zijn verloren, aangezien familie zo'n grote rol speelt bij het kunnen voorzien in behoeften ontberen zij een belangrijke 'kruiwagen' en zullen zij zonder extra ondersteuning mogelijk niet kunnen groeien.

Wat ik tot nu toe buiten beschouwing heb gelaten zijn de transnationale activiteiten van zowel de jongeren in Nederland als de jongeren in Angola. In het volgende hoofdstuk zal ik ingaan op de manier waarop zij vorm geven aan hun burgerschap.

---

⁷ Hoewel verreweg de meesten (10 van 12) terugkeerden via IOM vind ik, zoals ik in de Inleiding reeds toelichtte, dat de term 'vrijwillige terugkeer' misplaatst is, zij wilden eigenlijk blijven maar verkozen terugkeer via IOM boven illegaliteit of gedwongen uitzetting, vaak gelokt door de herintegratiebijdrage.

Hoofdstuk 4: De bewegingsvrijheid van Angolese jongeren

Aan de hand van de twee voorgaande hoofdstukken heb ik gepoogd het verband te laten zien tussen ‘*feeling home*’ en het kunnen vervullen van behoeften aan de hand van Maslow’s behoeftetheorie. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op het burgerschap van mijn respondenten. Dit doe ik door op nationaal en transnationaal niveau naar hen te kijken.

Citizenship is a powerful instrument of social closure” om onderscheid te maken tussen wie er wel en wie er niet bij hoort (Levanon & Lewin-Epstein 2010: 419). Behoor je tot de *ingroup* van een natie dan brengt dat zowel privileges als plichten met zich mee, die voor de *outgroup* niet gelden. Naast de principes van *jus soli* – toegang tot *ingroup* door geboorte op een territorium – en *jus sanguinis* – toegang tot *ingroup* doordat één van de ouders hier toegang tot heeft – is er door migratie een derde principe aan toegevoegd; *jus domicile* – toegang door vestiging en naturalisatie (Levanon & Lewin-Epstein 2010; 421). De respondentgroep in Nederland heeft op basis van *jus domicile* recht op citizenship, terwijl de respondentgroep in Angola hiervan werd uitgesloten en op basis van *jus soli* kon terugkeren tot de Angolese *ingroup*. De respondentgroep in Nederland heeft echter zijn Angolese burgerschap niet verloren en kan hier daarom altijd op terugvallen, zoals ik later in dit hoofdstuk zal illustreren.

Na perioden van ‘agraria’ en ‘industria’ zijn we aangekomen bij ‘globalia’; de wereld is een dorp geworden door ruimte-tijdcompressie, zo stelt Raven (2008: 9). Door moderne technologieën is het mogelijk om *live* te communiceren met andere delen ter wereld of binnen enkele uren zelf aan de andere kant van de wereld te staan. Waar men vroeger nauwelijks op de hoogte was van wat er zich elders afspeelde zien we tegenwoordig dagelijks beelden van actuele gebeurtenissen in Azië, Zuid-Amerika en het Midden-Oosten. “Vroeger was migratie een afscheid voor altijd, nu wordt er gependeld (...). Immigratie ten tijden van moderne communicatie is een nieuw verschijnsel”, aldus

Scheffer (2007: 40). Doordat mensen en goederen zich over landsgrenzen verplaatsen en men in staat is om het contact met de achterblijvers te onderhouden ontstaat er transnationalisme. De huidige migrant wordt daarom ‘Transmigrant’ genoemd (Glick-Schiller, Basch & Szanton-Blanc 1992: 52). *“Migrant transnationalism is built on interpersonal relationships across borders. There is by now, broad agreement that these relations can be important for the development of migrants’ place of origin as well as for their integration in the place of destination”* (Carling 2008: 1452).

4.1 Angolees gependel in Nederland

De huidige tijd biedt door moderne technologieën transnationale mogelijkheden. Carling (2008: 1455) onderscheidt vier groepen om het transnationaal contact inzichtelijk te maken. Het figuur op de volgende pagina geeft zijn idee schematisch weer:

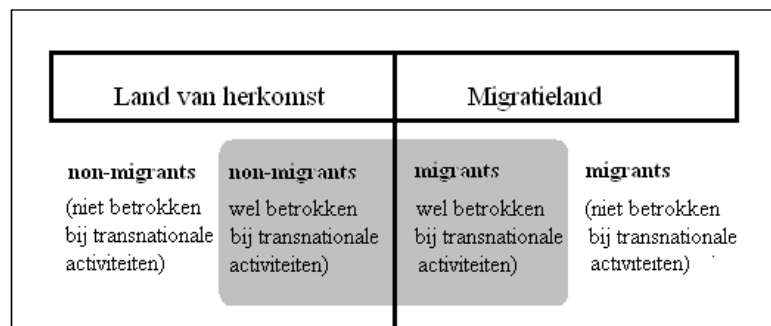

Fig. 3: Transnationalisme-model van Carling

Er zijn in het herkomstland twee groepen te onderscheiden volgens deze theorie: De achterblijvers die wel contact met migranten (dus buiten de landsgrenzen hebben) en achterblijvers die hier geen contact mee onderhouden. Daarnaast zijn er in het migratieland migranten die wél betrokken zijn bij transnationale contacten en migranten die zich hier buiten houden. Waar in dit schema echter geen rekening mee gehouden wordt is dat transnationale activiteiten ook buiten het migratieland om kunnen gaan; men onderhoudt namelijk ook contacten met diasporagemeenschappen in andere landen, maar daar zal ik later in deze paragraaf op terug komen. Bovendien zijn er ook remigranten die

dus zijn teruggekeerd maar nog wel op transnationaal niveau contact onderhouden, dit zal in de volgende paragraaf aan bod komen.

Carling (2008: 1458) beschrijft dat door transnationale contacten – in de vorm van bezoeken, telefoontjes en giften – de familiebanden behouden blijven, ondanks de geografische afstand: “*Active maintainance of transnational family ties can provide a strong sense of belonging together (...) and lay the basis for emotional or material support in the future.*” In de migratielanden hebben migranten vaak een lage status en door het behouden van contact met de achtergeblevenen wordt de sociale status in het herkomstland gewaarborgd. Het is een manier om je sociale status niet te verliezen en zelfs in aanzien te kunnen groeien, zo stelt Carling in dat zelfde artikel.

Van de contacten die mijn respondenten binnen Nederland onderhouden heb ik middels netwerkanalyse een vrij duidelijk beeld verkregen. Wat bij deze groep niet makkelijk inzichtelijk te krijgen is, is in hoeverre er sprake is van contact met familie en kennissen in Angola. Ze geven wel aan “veel vrienden te hebben die terug moesten keren” maar korte tijd na deze remigratie geen contact meer te hebben. Dit lijkt vooral te wijten te zijn aan de mogelijkheden in Angola aangezien het contact in eerste instantie loopt via Internet (MSN en Facebook), maar na verloop van tijd het voor de terugkeerders moeilijker wordt om nog ‘*online* te komen’, waardoor de contacten verwateren. Ik heb sterk de indruk dat binnen de Nederlandse respondentgroep de ‘Nederlandse identiteit’ en – achtergrond aan mij werd opgegeven en dat dit niet per definitie ook de werkelijke situatie weergeeft⁸. Dit maakt het lastig om een goed inzicht te krijgen in hun transnationale contacten en de intensiteit hiervan. Er zijn een aantal uitzonderingen: Jose, 27 jaar uit Vlodrop, die veel waarde hecht aan zijn vriendschappelijke contacten, ongeacht landsgrenzen.

“Ik wil graag weten hoe het met mijn vrienden gaat en ik wil op de hoogte blijven van de situatie in Angola. Soms kan ik ze helpen door dingen uit te zoeken en op te sturen. Maar ik wil vooral graag weten wat er gebeurt in Angola.”

---

⁸ Gezien het grote aantal jongeren met familie in Angola is mijn vermoeden dat onder de respondenten in Nederland ook een groter aantal jongeren met familie in Angola zal zijn.

Jose ziet het onderhouden van sociale contacten met terugkeerders dus ook als een middel om op de hoogte te blijven van de gebeurtenissen in Angola. Dit contact bestaat met name uit telefoongesprekken en chatsessies.

Jose bleef herhaaldelijk benadrukken dat hij geen familie meer in Angola had en dat het slechts contacten met teruggekeerde Angolezen betreft. Braulio, 26 jaar, vertrouwde mij wel toe familie in Angola te hebben en hier minimaal eenmaal per jaar naar op vakantie te gaan. Bovendien heeft hij wekelijks contact via Internet en telefonie. Tijdens zijn bezoeken neemt hij allerlei goederen, zoals laptops en mobiele telefoons, mee die zijn familie voor een veel hogere prijs in Angola weet te verkopen.

En tussendoor stuur ik soms geld. Ik weet dat ze het moeilijk hebben daar. Mijn broertje heeft soms werk, maar meestal niet. Als ik dan zie wat ik hier allemaal heb dan is het voor mij een kleine moeite om hen dan soms wat geld toe te sturen.

Carling (2008: 1458) beschrijft dat *remittances* een onderdeel van transnationale contacten zijn. *Remittances* zijn ‘*private income transfers*’ tussen huishoudens onderling en worden vaak door migranten naar hun families in ontwikkelingslanden gestuurd. De omvang van deze *remittances* is bijzonder groot; zo wordt wel gesteld dat migranten via transnationale netwerken meer geld overmaken naar ontwikkelingslanden dan er wereldwijd wordt besteed aan formele ontwikkelingshulp (Snel, Engbersen & Leerkes 2004). Er zijn veel tegenstrijdige berichten over de effecten ervan; enerzijds verminderen *remittances* armoede, doordat ze de armeren rechtstreeks bereiken, anderzijds weerhouden zij overheden in de ontvangende landen ervan om de armoedeproblematiek op te lossen en worden de verschillen tussen mensen met familie in het buitenland en degenen zonder familie alleen maar groter (Abdih, Chami, Dagher & Montiel 2011: 657). Maar ook binnen families zijn er nadelige effecten: Zo ontstaan er de scheve verhoudingen binnen de relaties; vanuit het kind richting de ouders is vaak niet zo’n probleem, maar wanneer het kind schenkingen doet aan broers of zussen worden de verhoudingen asymmetrisch (Carling 2008: 1458), omdat twee personen die in de kern gelijkwaardig zouden moeten zijn door de rol van gever en ontvanger in een andere positie komen te staan.

De druk op migranten om *remittances* te sturen is echter hoog, mijn vermoeden is daarom dat meer respondenten geld, dan wel goederen naar familie in Angola sturen, maar dit heb ik niet bevestigd gekregen.

Tot nu toe heb ik gesproken over het contact tussen migranten en achterblijvers, maar er bestaan ook contacten tussen diaspora-gemeenschappen in verschillende landen. Veel Angolese asielzoekers kwamen naar Nederland via Portugal. Vanwege de koloniale banden huisvest Portugal de grootste Angolese diaspora-groep van Europa. Eduardo, 26 jaar, kwam ook samen met zijn familie aan in Portugal. Nadat hij daar ongeveer een jaar verbleef besloot zijn familie dat Eduardo samen met zijn neef moest doorreizen naar Nederland. Over Nederland gingen positieve verhalen rond, in vergelijking met Portugal zouden hier meer kansen zijn voor een goede opleiding en daarmee dus een goede toekomst. Door zijn moeilijke financiële situatie in combinatie met de redelijk goede financiële situatie van zijn familie in Portugal is er bij hen geen sprake van het sturen van *remittances*. Wel spreekt hij zijn familie telefonisch regelmatig en probeert hij meerdere malen per jaar naar Portugal te gaan om hen op te zoeken. Ook Eduardo ken ik nog vanuit mij stage binnen de Kwg in 2005. Nadat hij mij destijds zijn ‘ware’ identiteit en achtergrond had toevertrouwd vertelde hij regelmatig over de telefoongesprekken met zijn familie. Als ‘schuilnaam’ noemde hij zijn moeder ‘het hoofdkantoor’, hetgeen de druk die zij op hem uitoefende mijn inziens duidelijk illustreert. “Het hoofdkantoor zeurde vandaag weer,” zei hij dan als hij een lastig gesprek had gehad over zijn studieresultaten of de moeilijke Nederlandse asielprocedure. Hij had destijds meerdere keren per week contact met hen via zijn mobiele telefoon en altijd op momenten dat de begeleiders niet in zijn buurt waren. De andere jongeren gaven bijna allemaal aan ‘Angolese mensen in Portugal’ te kennen, maar hielden voor mij vaag wie dit betroffen, op welke manier en met welke intensiteit deze contacten werden onderhouden. Ik ga ervan uit dat ook hier familierelaties onderdeel van het transnationaal contact zijn, maar dat wegens contradicties in het asielverhaal is vastgehouden aan het oorspronkelijke asielrelaas.

Het verkrijgen van het Nederlandse burgerschap brengt de respondentgroep in Nederland in een luxepositie; het hebben van twee nationaliteiten ten tijden van ‘globalia’ biedt mogelijkheden, zo toont het verhaal van Julio, 20 jaar, aan. Met een aantal

respondenten die ik tijdens mijn veldwerkonderzoek heb leren kennen, of waarmee ik opnieuw in contact kwam, heb ik contact gehouden. Zo heb ik af en toe middels *MSN* en *WhatsApp*⁹ contact gehouden met Julio. Eind september 2012 deelde hij me mede dat hij een drastische beslissing genomen had; ondanks dat hij een reguliere verblijfsvergunning heeft, heeft hij besloten volledig vrijwillig terug te keren naar Angola. Zijn bericht plaatste vraagtekens bij mijn onderzoeksbevindingen, want Julio leek juist ‘de Mauro’ onder mijn respondenten: Hij spreekt vloeiend en accentloos Nederlands, heeft binnen zijn netwerk ook redelijk contact met Nederlanders, heeft zelfs al jaren een Nederlandse vriendin en bovendien gaf hij destijds aan dat Nederland helemaal zijn thuis was. Omdat ik graag meer wilde weten over deze beslissing en met name de motivatie erachter heb ik hem opgezocht in Huissen. Er bleken een aantal grote veranderingen in zijn leven te hebben plaatsgevonden, zo is hij inmiddels afgestudeerd en zijn zowel zijn broer als zijn zus inmiddels vertrokken uit Nederland; zijn broer terug naar Luanda en zijn zus is getrouwd met een Angolees die in Portugal woont. Hoewel Julio nog steeds vindt dat zijn vrienden een belangrijkere rol in zijn leven hebben gespeeld voelt hij zich toch meer alleen nu zijn broer en zus zijn vertrokken. Daarnaast heeft hij altijd gedroomd van een carrière als profvoetballer, maar heeft hij – gezien zijn leeftijd – die hoop nu opgegeven. Toch lijkt de belangrijkste reden te zijn dat hij via zijn broer heeft gehoord over de carrièremogelijkheden in Luanda, terwijl het vinden van een baan die op zijn studie aansluit in Nederland hem het afgelopen jaar nog niet gelukt is.

Ja, mijn broer zegt dat ik daar makkelijk een goede baan met een goed salaris ga verdienen. Je weet zelf toch ook hoe het daar nu is?! Heb je een diploma dan kan je daar goud maken zeg maar. In Nederland heb je die economische crisis, maar ik denk dat het ook zonder die crisis moeilijk voor mij gaat zijn, ik heb toch een kleurtje en dan willen ze je gewoon niet zo snel. En valt het toch tegen dan kom ik toch gewoon terug!?

---

⁹ MSN, dat tegenwoordig eigenlijk WLM heet, is een chatprogramma waar men berichten, audio- en videogesprekken en bestanden met elkaar kan delen. Whatsapp is een applicatie op smartphones waarmee men elkaar eveneens gratis (audio)berichten kan sturen, waardoor het een chatfunctie heeft.

Julio's vervolghet verhaal illustreert wat mij betreft het 'transmigrant-schap' op meerdere vlakken. Zijn broer is teruggekeerd, zijn zus woont in Portugal en is getrouwd met een Angolees aldaar. Het feit dat zij zich verplaatsen en dat Julio contacten met hen onderhoudt zijn vormen van transnationaal contact. Dat Julio zelf nu ook terugkeert en daarmee gebruik maakt van zijn vrijheid door de dubbele paspoorten is eveneens een vorm van transnationalisme. De andere jongeren waren vrij terughoudend over hun transnationale contacten, toch heb ik sterk het vermoeden dat hiervan voor de meeste van mijn respondenten sprake is. Opvallend namelijk is dat de drie jongeren die ik al beter kende –Julio, Braulio en Eduardo – wel vertelden over familie in Angola en/of Portugal.

Transnationalisme wordt als een belemmering voor integratie in het gastland ervaren, zowel door migratieonderzoekers als door politici, aldus Snel, Engbersen & Leerkes (2004). Zij weerleggen deze opvatting aan de hand van een onderzoek van Portes:

“Meer algemeen liet Portes (2002) in een studie over relatief succesvolle migranten in de VS zien dat succesvolle migranten enerzijds sterke bindingen hebben met landgenoten, zowel in de Verenigde Staten als in het herkomstland, maar anderzijds ook goed geïntegreerd zijn in de Amerikaanse samenleving. Beide zaken, een sterke transnationale betrokkenheid van migranten en integratie in het gastland, sluiten elkaar dus geenszins uit.”

Ik heb geen onderzoek gedaan naar de mate van integratie in zowel Nederland als Angola, waardoor ik geen uitspraken kan doen over een eventueel verband tussen transnationalisme en integratie.

In de volgende paragraaf wordt gekeken naar de transnationaliteit van de remigranten en wordt aandacht besteed aan de manier waarop de jonge terugkeerders vorm geven aan transnationalisme.

4.2 Transnationale zijden draadjes

Kunnen we over de jonge terugkeerders ook spreken in termen van 'Trans(re)migranten' of beperken zij zich slechts tot het nationaal – Angolees – burgerschap? Na terugkomst zijn zoals gezegd, op twee na, alle jongeren opgevangen door hun familie, hierdoor hebben alle jongeren direct weer contact met de achterblijvers (niet alleen met familie

maar ook met kennissen en onbekenden): Ze leven direct weer middenin deze Angolese samenleving. Daarnaast hebben zes jongeren werk, waarvan vijf ook een opleiding volgen: Zij participeren dus in de Angolese samenleving. Bovendien heb ik al beschreven dat het behouden van contact met vrienden en kennissen in Nederland moeilijk is, met name uit financieel oogpunt. Jongeren die wel contact hebben met personen in Nederland gebruiken hier met name Internet (*Facebook*) en telefonie voor. De drie jongeren die op regelmatige basis transnationale contacten onderhouden, houden zich hier wekelijks mee bezig. Zij wisselen alledaagse nieuwtjes met elkaar uit en zien het als een manier om op de hoogte te blijven van wat er zich in het leven van die ander, maar ook in Nederland in het algemeen afspeelt.

Opvallend is dat deze jongeren graag contact behouden met andere terugkeerders uit Nederland in Luanda. In Luanda is namelijk een groep Angolese jonge terugkeerders actief onder de naam AngoHolandeses. Zij hebben zich opgeworpen als sociaal vangnet en fungeren als wegwijzer voor nieuwe terugkeerders uit Nederland voor het opbouwen van een leven na terugkeer, door middel van regelmatige bijeenkomsten en concrete hulp – bijvoorbeeld eerste opvang en begeleiding bij het aanvragen van identiteitsdocumenten. Omdat zij zelf ook als asielzoekers naar Nederland zijn gekomen en in de loop der tijd zijn teruggekeerd, zijn zij ervaringsdeskundigen en kennen zij dus de problemen waar jonge terugkeerders tegen aanlopen. AngoHolandeses heeft ook een groep op de sociale netwerksite *Facebook* onder de naam ‘*Angola Bridge*’ speciaal bedoeld voor jonge Angolese (ex-)asielzoekers. Dit heeft naast een sociale functie eveneens als doel om informatie over terugkeer en de actuele situatie in Angola te verstrekken (bijeenkomst Maatwerk Bij Terugkeer 2012).

Interessant aspect van dit initiatief is dat ze zich uitsluitend richten op Angolese jongeren uit Nederland en niet bijvoorbeeld op jonge terugkeerders uit heel Europa. Tijdens mijn veldwerkperiode in Luanda heb ik niets over dit initiatief vernomen, terwijl ik expliciet naar het contact met andere ex-asielzoekers uit Nederland gevraagd heb. Ik leid hieruit af dat geen van mijn respondenten op dat moment contact had met AngoHolandeses, hetgeen verklaarbaar is door het feit dat AngoHolandeses onlangs nieuw leven ingeblazen is en op dat moment nog niet (zo) actief was. Wel kenden zij allemaal andere jongeren die ook in Nederland waren geweest. Joana, 20 jaar:

Het is gewoon heel leuk om herinneringen op te halen over Nederland. Of om gewoon weer even Nederlands te praten, dat kan mijn familie natuurlijk niet.

Tijdens mijn veldwerkperiode ter plaatse is het mij twee keer overkomen dat ik in het openbaar door voor mij onbekende Angolese jongeren in het Nederlands werd aangesproken omdat ze door mijn uiterlijk al vermoedden dat ik Nederlandse zou zijn. Al snel volgde dan de vraag of ik hun voormalige woonplaatsen kende, wat helaas niet het geval was. Het zoeken naar herkenning, zoals Joana dat beschrijft, herken ik daarnaast ook uit de verhalen van mijn andere respondenten. AngoHollandeses springt dus in op een behoefte, niet alleen vlak na terugkeer, maar ook als onderdeel van hun netwerk op de langere termijn. Het netwerk dat ontstaat van Angolese jongeren met een ‘gedeeld Nederlandse verleden’ zou ook als een diasporagroep gezien kunnen worden. Ghorashi en Boersma (2009: 669) beschrijven de notie van Clifford: “*Diaspora (...) involves having homes away from home. Diasporic understanding of homeland signifies not a place of return but a source of shifting and ambivalent attachment. In this sense, the past serves as a common base for diverse communities to connect.*” In dit geval gaat het niet om een *homeland* zoals dat vaak bedoeld wordt maar om het land waar ze een deel van hun leven hebben doorgebracht en wat ze daarom met elkaar gemeen hebben.

Waar de Angolese jongeren met een Nederlandse verblijfsvergunning in de mogelijkheid waren om te reizen om transnationaal contact te onderhouden is dit voor de jonge terugkeerders (voorlopig) niet mogelijk. Hun uitsluitend Angolese paspoort beperkt hen omdat zij maar moeilijk een visum kunnen krijgen. Daarnaast beschikken zij over onvoldoende financiële middelen. Definitief terug, in dit geval naar Nederland, is voor hen onmogelijk. Dit is het grootste onderscheid tussen beide respondentgroepen; de beperkingen die de jongeren in Angola ervaren, gelden in veel mindere mate voor de ex-Ama's in Nederland. Eenmaal terug in Angola zijn terug bij hun *roots* en kunnen zij waarschijnlijk hoger klimmen in de Maslow-piramide, waardoor ze zich uiteindelijk meer thuis zullen voelen (in vergelijking met de respondentgroep in Nederland). Maar ze zijn in principe onvrijwillig teruggekeerd en zijn dus ‘veroordeeld’ tot het Angolees burgerschap. Een mens heeft geen wortels maar voeten, zoals Christiansen & Hedetoft

(2004) terecht opmerken, maar de bewegingsvrijheid van de jonge terugkeerders is zeer beperkt. De jonge terugkeerders vertonen wel behoefte aan transnationaal contact (onder anderen door de behoefte aan contact met oude bekenden in Nederland en het vormen van een soort diasporagemeenschap in Angola), maar zijn hier niet volledig toe in staat.

In de voorgaande hoofdstukken heb ik de basis van mijn onderzoeksbevindingen uiteengezet. Wat nu rest in het hiernavolgende is het beantwoorden van de onderzoeksvragen aan de hand van de conclusies.

Conclusies

Tot slot zal ik op deze plaats de belangrijkste conclusies benoemen en antwoord geven op de hoofd- en deelvragen, zoals ik deze in de inleiding heb weergegeven.

De Angolese ex-Ama's in Nederland hebben geen van allen een uitkering; allemaal hebben zij een vorm van dagbesteding; ofwel een studie, ofwel een baan. Daarnaast geldt voor hen dat vijf jongeren sporten of andere activiteiten ondernemen.

Voor de Angolese ex-Ama's in Angola geldt een andere situatie; slechts de helft van de respondenten heeft structureel werk. Van deze zes respondenten volgen vijf daarnaast in de avonden een opleiding. De andere zes jongeren hebben moeite om rond te komen, zij hebben af en toe tijdelijk werk, wat ook betekent dat zij moeilijk in hun primaire basisbehoeften kunnen voorzien en daardoor niet dagelijks te eten hebben, of de zorg voor hun kind kunnen dragen. Terwijl de respondenten die werk en studie combineren tijd te kort komen, slijten deze andere zes jongeren hun dagen met slapen, schoonmaken en piekeren.

Tot het netwerk van de respondentgroep in Nederland behoren met name lotgenoten; jongeren die zij bijvoorbeeld hebben leren kennen in de woongroepen. Door de afwezigheid van familie in de directe omgeving ontstaat er een gat in het netwerk dat zij opvullen met vrienden. Het contact met broers en zussen lijkt te lijden onder de situatie; enerzijds groeiden ze uit elkaar door de verschillende opvangadressen in Nederland, anderzijds trad parentificatie op omdat ouders broers of zussen de rol van ouder op zich nemen. De aansluiting met autochtonen verloopt moeizaam, autochtone contacten in het netwerk zijn voornamelijk pleegouders en hulpverleners; nauwelijks leeftijdsgenoten.

De respondentgroep in Nederland geeft moeilijk weer of en vooral met wie zij contact hebben buiten de landsgrenzen. Mogelijk houden zij vast aan de achtergrond en identiteit zoals zij dit bij aankomst in Nederland hebben verteld en verschilt dit van de

werkelijkheid. Vier jongeren vertelden wel over hun transnationale contacten; dit betrof zowel familie en terugkeerders in Angola, als Angolese familie en vrienden in Portugal. Het contact was vrij frequent; variërend van wekelijks naar maandelijks en bestond uit telefonisch contact, chatgesprekken en bezoeken. *Remittances* (het door migranten sturen van giften in de vorm van goederen of geld aan achterblijvers) bleken voor tenminste één respondent ook onderdeel van het contact. Het feit dat de jongeren met een verblijfsvergunning kunnen reizen maakt dat zij zich ook fysiek over landsgrenzen heen bewegen. Eén respondent reist jaarlijks naar zijn familie in Angola, twee andere respondenten bezoeken regelmatig hun familie in Portugal. Bovendien heeft één respondent recentelijk besloten vrijwillig definitief terug te keren naar Angola, hij heeft inmiddels een afgeronde opleiding en ziet in Angola meer toekomstperspectief.

Het netwerk van de teruggekeerde ex-Ama's bestaat grotendeels uit familie, zij vormen ook de belangrijkste contacten omdat zij zowel *bonding* – als sociaal vangnet – als *bridging* –als opstapje naar belangrijke contacten – een groot aandeel hebben. Familie blijkt de belangrijkste ‘kruiwagen’ naar een baan te zijn. Overigens bleken bijna alle respondenten toch over familie in Angola te beschikken, wat overigens niet iedereen moedwillig verzwegen heeft; sommige jongeren wisten pas vlak voor de terugkeer van het bestaan van familie af.

De respondentgroep in Angola heeft niet de luxe van het dubbele paspoort. Reizen is voor hen daarnaast ook financieel moeilijk. Om diezelfde financiële redenen is telefonisch of via Internet contact onderhouden met vrienden in Nederland ook niet voor iedereen weggelegd, hoewel ze wel aangeven dit belangrijk te vinden. Bovendien hebben ze behoefte aan contact met andere teruggekeerde Angolese ex-Ama's, er is zelfs een groep Angolese jongeren dat zich de Ango-Holandeses noemt ontstaan, die als sociaal vangnet fungeert voor terugkeerders uit Nederland. Deze groep vertoont gelijkenissen met reguliere diasporagroepen. Hoewel de jonge terugkeerders graag transnationale contacten onderhouden, beschikken zij niet altijd over voldoende middelen om hier uiting aan te geven.

Door de negatieve houding die de laatste jaren in Nederland heerst ten aanzien van migranten wordt het gevoel dat de jonge ex-Ama's in Nederland niet welkom zijn versterkt. Dit leidt er mogelijk toe dat de jongeren voelen dat zij niet thuis horen in

Nederland; het stempel allochtoon raken ze maar moeilijk kwijt. Hoewel zij zich wel thuis voelen in Nederland wordt het gevoel van *belonging* aangetast en daarmee wordt het moeilijker om de vierde behoefte te vervullen. Hoewel het door de economische crisis over het algemeen moeilijker is om een baan te vinden, speelt mogelijk discriminatie een rol bij het zoeken van werk aansluitend op het studieniveau. Er lijkt dan ook sprake te zijn van een soort ‘glazen plafond’ wat betreft zelfontplooiing.

De Angolese samenleving reageert niet negatief op de jonge terugkeerders, in tegenstelling tot hetgeen Kauffmann (2006, 26-28) beweerde, althans zo ervaren zij dat niet. Alles lijkt te leunen op het hebben van familie met de juiste contacten; hebben de jongeren eenmaal een baan, dan volgt er meestal ook een studie, waarmee het toekomstperspectief wordt vergroot.

Waar jongeren zich thuis voelen wordt bepaald door de mate waarin zij in Maslow’s menselijke behoeften kunnen voorzien, te weten: 1) primaire behoeften, (2) behoefte aan veiligheid en zekerheid, (3) behoefte aan sociaal contact, (4) behoefte aan waardering en erkenning en (5) behoefte aan zelfontplooiing.

In Nederland lijken de jongeren vrij eenvoudig aan de eerste twee behoeften te kunnen voldoen. Ook de behoefte aan sociaal contact blijkt vrij gemakkelijk bevredigd te kunnen worden. Voor de jonge terugkeerders blijkt juist het tegenovergestelde: Zij kunnen over het algemeen moeilijker in de primaire behoeften voorzien en hebben het ook qua veiligheid moeilijker; maar nadat zij aan hun behoeften kunnen voldoen blijken zij in staat om zich opnieuw thuis te voelen in Angola waar bovendien geen sprake is van een glazen plafond.

In de inleiding ben ik begonnen met de casus van Mauro Manuel. Zijn gedwongen uitzetting werd voorkomen doordat hij recht kreeg op een studievizum waarmee hij nog vier jaar in Nederland mag blijven, mits hij een studie volgt. Wat betekenen de onderzoeksresultaten voor hem? Er is veel gediscussieerd over de vraag waar hij thuis hoorde, dit onderzoek stelt dat iemand meerdere *homes* (tegelijkertijd) kan hebben, maar dat dit gevoel zich ook kan ontwikkelen. Dat Mauro zich nu thuis voelt in Nederland wil niet zeggen dat hij zich niet ook in Angola kan thuis voelen. De ontwikkeling dat hij een studie in Nederland kan volgen kan ertoe bijdragen dat hij in Angola straks meer toekomstperspectieven heeft en zich daardoor beter kan ontplooiën. Als hij daarnaast

ook de andere behoeften kan vervullen zou hij zich mogelijk zelfs nog meer thuis kunnen voelen in Angola dan in Nederland. Het is echter belangrijk om te beseffen dat dit het verhaal was van 21 respondenten. Hoewel mijn resultaten een redelijk consistent beeld geven voor de in de vorige hoofdstukken behandelde analyses, zijn het vooral de verhalen van *deze* jongeren. Mijn veldwerkbevindingen zijn namelijk gebaseerd op kwalitatief onderzoek en anders dan bij kwantitatief onderzoek zijn de resultaten daarom moeilijker te generaliseren: Hetzelfde onderzoek onder andere Angolese ex-Ama's zal ongetwijfeld andere resultaten geven, maar ook hetzelfde onderzoek onder deze ex-Ama's op een later tijdstip zal andere data opleveren.

Het zou echter juist interessant zijn om na enkele jaren het onderzoek onder deze jongeren te herhalen: zijn zij in staat om hun meer in hun behoeften te voorzien? En zoja: Voelen zij zich inderdaad inmiddels meer thuis? Ook wat betreft Julio's verhaal zou het interessant zijn om hem (en anderen die ook vrijwillig terugkeren) te volgen. Slaagt hij erin een succesvol te reintegreren in Angola of keert hij op den duur toch terug naar Nederland?

Wat betreft het transnationale contact zou vervolgonderzoek meer moeten inzetten op het opbouwen van een vertrouwensrelatie tussen onderzoeker en respondenten. Hoewel ik de jongeren heb verzekerd dat zij onherkenbaar in deze thesis zouden worden verwerkt heb ik sterk het vermoeden dat zij niet vrijuit durfden te praten over de ware situatie en het contact met familie. Het was met name opvallend omdat de jongeren die ik al kende allemaal wel verklaarden transnationale contacten te onderhouden, kennelijk ben ik er bij de anderen niet in geslaagd hen in mij te laten vertrouwen.

Tot slot nog een laatste, maar niet onbelangrijke opmerking: Deze thesis moet vooral niet als een promotie voor het terugkeerbeleid worden beschouwd. De beleidsmakers zouden juist moeten nadenken over de menselijkheid van het terugsturen van jongeren bij het bereiken van hun achttiende verjaardag. De kansen voor de uitgeprocedeerde jongeren zijn veel groter wanneer zij in de mogelijkheid zijn om in het bezit van een diploma terug te keren. De mogelijkheden daarvoor zouden door de Nederlandse politici voor alle uitgeprocedeerde ex-Ama's moeten worden overwogen en niet slechts voor een individu, zoals bij Mauro het geval was.

Epiloog

Toen ik bijna twee jaar geleden in mijn onderzoeksvorstel mijn voorkeur voor dit onderzoek verantwoordde kon ik niet weten hoe relevant en actueel dit onderwerp zou worden. Uiteraard koos ik niet louter en alleen voor Angolese ex-Ama's omdat ik graag oud-cliënten wilde opzoeken, maar zag ik ook de wetenschappelijke – en maatschappelijk relevantie van een onderzoek onder deze doelgroep. Echter, dat ruim een half jaar na mijn onderzoek een 18 jarige Angolese jongen zoveel media-aandacht zou krijgen had ik niet kunnen voorzien.

Tijdens mijn veldwerkperiode in Luanda heb ik kennis gemaakt met de Nederlandse journaliste Lula Ahrens. Zij gaf destijds al te kennen geïnteresseerd te zijn in de resultaten van mijn onderzoek en tijdens de mediahype rondom Mauro zocht ze opnieuw contact. Hoewel mijn thesis op dat moment nog niet af was, heb ik wel aan haar artikel meegewerkt. Er is zowel een Nederlandse versie verschenen op de website van NOS¹⁰, als een Engelse versie op de website van de Wereldomroep¹¹.

Daarnaast is er in Luanda ongeveer een jaar geleden een reportage voor het programma Nieuwsuur gemaakt waarbij enkele jongeren die ook aan mijn onderzoek hebben meegewerkt zijn geïnterviewd. Deze reportage is op 04-02-2012 uitgezonden en via Internet¹² terug te kijken.

Het geeft me veel voldoening om te merken dat dit thema niet alleen mij interesseert, maar een groter draagvlak kent. Dit maakte het werken aan deze thesis voor mij nog waardevoller en maakte mij gedrevener om het verhaal van deze jongeren zo goed mogelijk te vertellen, want ze zijn het vertellen waard!

---

¹⁰ <http://nos.nl/artikel/313519-hoe-gaat-het-met-de-teruggestuurde-mauros.html>

¹¹ <http://rnw.nl/africa/article/%E2%80%98mauros%E2%80%99-who-could-not-stay>

¹² <http://nieuwsuur.nl/video/337437-teruggestuurd-naar-angola.html>

Bibliografie

- Abdih, Y., R. Chami, J. Dagher & P. Montiel (2011) 'Remittances and Institutions: Are Remittances a Curse?' *World Development* 2012-4, 657-666.
- Al-Ali, N. (2002) *New Approaches to Migration: Transnational Communities and the Transformation of Home* Londen, Routledge.
- Alinejad, D. (2010) 'Mapping homelands through virtual spaces: transnational embodiment and Iranian diaspora bloggers' *Global Networks* 2011-11, 43-62.
- Arends-Tóth, J. & F.J.R. Van de Vijver (2002) 'Multiculturalism and Acculturation: Views of Dutch and Turkish-Dutch' *European Journal of Social Psychology* 2003-33, 249-266.
- Bernard, R. (2006) *Research Methods in Cultural Anthropology* Oxford, AltaMira Press.
- Berry, J.W. (1997) 'Immigration, Acculturation, Adaptation' *Applied Psychology: An International Review* 1997-46, 5-68.
- Boszormenyi-Nagy, I. & B. R. Krasner (1994) *Tussen geven en nemen – Over contextuele therapie* Haarlem, Uitgeverij de Toorts.
- Cardol, G. (2005) *Ontheemd, vreemd en minderjarig* Nijmegen, Wolf Legal Publishers.
- Carling, J. (2008) 'The human dynamics of migrant transnationalism' *Ethnic and Racial Studies* 2008-31, 1452-1477.
- Christiansen F. & U. Hedetoft (2004) *The Politics of Multiple Belonging* Burlington, Ashgate Publishing Company.
- Diego, B. (2003) *Nederlandse hulp voor Angolese asielzoekers dreigt te mislukken: Een kindertehuis voor niemand*, verkregen via: <http://archive.niza.nl/docs/200707171711222873.pdf?username=guest@niza.nl&password=9999&groups=NIZA&workgroup=>.
- Dutt-Ballerstadt, R. (2010) *The Postcolonial Citizen* New York, Peter Lang Publishing.

- Eldering L. (2003) *Cultuur en Opvoeding* Rotterdam, Lemniscaat.
- Engelhard, D. (2007) 'No place like home? Return and circular migration among elderly Chinese in the Netherlands' *Ilias Newsletter* 2007-45, 20-21.
- George, R.M. (1996) *The politics of home: postcolonial relocations and twentieth-century fiction* Cambridge, The University Press.
- Ghorashi, H. & K. Boersma (2009) 'The 'Iranian Diaspora' and the New Media: From Political Action to Humanitarian Help' *Development and Change* 2009-40, 667-691.
- Ghorashi, H. (2006) *Paradoxen van Culturele erkenning – Management van Diversiteit in Nieuw Nederland* Amsterdam, Vrije Universiteit van Amsterdam.
- Glick-Schiller, N., L. Basch & C. Szanton-Blanc (1992) 'From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration' *Anthropological Quarterly* 1995-1, 48-63.
- Gog, J. van (2008) *Coming back from the bush* Leiden, African Studies Centre.
- Goos, J.B.A. (2008) *Praktijkzaken: De asielprocedure* Deventer, Kluwer.
- Gordijn, A. (2007) *Integratie in Nederland, terug naar de kern* in opdracht van Universiteit Utrecht.
- Gupta, A. & J. Ferguson, (1992) Beyond "Culture": Space, Identity, and the Politics of Difference in: *Cultural Anthropology* 7-1, 6-23.
- Haggins, B.L. (1999) There's No Place Like Home: The American Dream, African-American Identity, and the Situation Comedy in: *Velvet Light Trap* 1999-43, 23-36.
- Hedetoft, U. & M. Hjort (2002) *Home and belonging: Meanings, Images and Contexts* Minneapolis, University of Minnesota Press.
- IF-Productions (2004) *Terug naar Angola*, online te bekijken via:
<http://www.nederland2.nl/programmas/622-ikon-doc-terug-naar-angola/uitzending/23387?missed=true>, geraadpleegd op: 10-04-2012.
- IOM (2011) 'Terugkeer of illegaliteit: Kiezen tussen 2 kwaden' *Migratie Info* 17-3, 17-20.

- IOM (2012-1) *Terugkeercijfers*, verkregen via: http://www.iom-nederland.nl/Programma_s/Vrijwillig_vertrek_uit_Nederland/Cijfers/Terugkeercijfers_2011, geraadpleegd op 24-03-2012.
- IOM (2012-2) *Vrijwillig vertrek uit Nederland*, verkregen via: http://www.iom-nederland.nl/Programma_s/Vrijwillig_vertrek_uit_Nederland, geraadpleegd op 12-04-2012.
- Kabachnik, P., J. Regulska & B. Mitchneck (2010) 'Where and when is home? Displacement of Georgian IDPs from Abkhazia' *Journal of Refugee Studies* 23-3, 315-335.
- Kalverboer, M., J. Faber & E. Zijlstra (2008) *Ama's, pleeggezinnen en besluitvorming* Amsterdam, Uitgeverij SWP.
- Kauffmann, A. (2006) *Bestaansopbouw van teruggekeerde jonge Angolese Asielzoekers in Luanda, Angola – Masterthesis Ontwikkelingsstudies* in opdracht van Radboud Universiteit Nijmegen.
- Keken, K. Van & R. Meerhof (2011) Kansen Mauro niet verkeken, in: *De Volkskrant* 1-11-2011.
- Kinderpardon.nu (2012) *Overtuig minister Leers en teken de petitie!* Verkregen via: <http://www.kinderpardon.nl>, geraadpleegd op 02-03-2012.
- Kloos, P. (1995) *Culturele Antropologie: Een inleiding* Assen, Van Gorcum.
- Knox, P.L. & S.A. Marston (2001) *Human Geography; Places and Religions in Global Context* New Jersey, Prentice Hall.
- Koser, K. & N. Van Hear (2003) *Asylum Migration and Implications for countries of origin* Londen, WIDER & United Nations University.
- Kuhlman, T. (1994) *Asylum or Aid – The economic integration of Ethiopian and Eritrean refugees in the Sudan* Leiden, African Studies Centre.
- Laoire, C.N., F. Carpena-Mendez, N. Tyrrell & A. White (2010) 'Childhood and migration – mobilities, homes and belongings' *Childhood* 17-2, 155-162.
- Levanon, A. & N. Lewin-Epstein (2010) 'Grounds for citizenship: Public attitudes in comparative perspective' *Social Science Research* 2010-39, 419-431.
- Lorwa, L. (2012) *Het zijn net Nederlanders – Een onderzoek naar de identiteit van de tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond* in opdracht van Universiteit Utrecht.

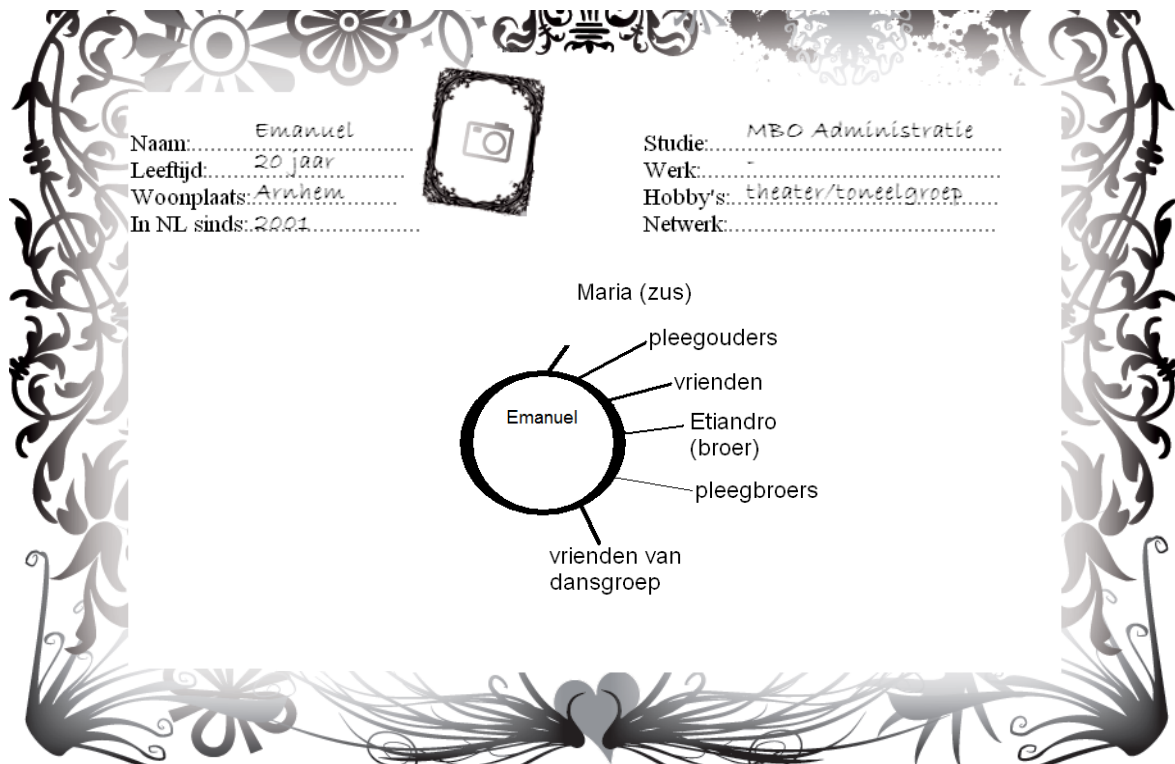
- Maatwerk bij Terugkeer (2012) informatie bijeenkomst 'Terug naar Angola' 31-10-2012 te Utrecht.
- Malkki, L. (1992) 'National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees' *Cultural Anthropology* 7-1, 24-44.
- Maslow, A.H. (1954) *Motivation and Personality* New York, Harper & Row Publishers.
- Ministerie van Buitenlandse Zaken (2012) *Reisadvies Angola*
<http://www.minbuza.nl/reizen-en-landen/reisadviezen/a/angola.html>,
 geraadpleegd op 15-01-2012.
- Netwerk (2005) *Uitzending van 1-12-2005*, verkregen via:
<http://www.netwerk.tv/node/2410>, geraadpleegd op 02-03-2012.
- O'Neill, M. & P. Hubbard (2010) 'Walking, Sensing, Belonging: Ethno-Mimesis as Performative Praxis' *Visual Studies* 25-1, 46-58.
- Omlo, J. (2011) *Integratie én uit de gratie Perspectieven van Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen* Delft, Eburon.
- Pauw, A. de, R.A.C. Hoksbergen & G. van Aelst (1998) *Interculturele adoptie in de kijker* Leuven, Garant Uitgevers.
- Posthumus, B. (2003) *Angola* Amsterdam, KIT Publishers.
- Potter, R.B. & D. Conway (2008) The development potential of Caribbean young return migrants: 'making difference back home...' *Global Migration and Development* Oxford Routledge, 213-230.
- Quaedvlieg, A. (2008) *The silence around Return Migration to Angola* in opdracht van: Radboud University Nijmegen.
- Quist, B. (2012) *Hoofdstad Angola duurste ter wereld* verkregen via:
<http://www.quotenet.nl/Nieuws/Hoofdstad-Angola-duurste-stad-ter-wereld-18549>
 geraadpleegd op 14-10-2012.
- Raven, D. (2008) *Globalia* Amsterdam, Thela Thesis.
- Salewski, B. (2011) *Terugkeer en herintegratie van Ama's* - sheets behorende bij haar presentatie op 15-11-2011 Nidos, Den Haag.
- Scheffer, P.(2007) *Het land van aankomst* Amsterdam, De bezige bij.

- Snel, E., G. Engbersen & A. Leerkes (2004) 'Voorbij landsgrenzen. – Transnationale betrokkenheid als belemmering voor integratie?' *Sociologische Gids* 2004-2, 75-100.
- Sniderman & L. Hagendoorn (2007) *When Ways of Life Collide* New Jersey, Princeton University Press.
- Sprang, A. (2001) *Orthopedagogiek: Een eerste orientatie* Soest, H. Nelissen.
- Stead, M. & S. Rorison (2010) *Angola – The Bradt Travel Guide* Bucks, Bradt Travel Guides.
- Veer, P. van der (2002) Transnational Religion: Hindu and Muslim movements *Global Networks* 2002-2, 95-107.
- Werf, S. van der (2002) *Allochtonen in de multiculturele samenleving* Bussum, uitgeverij Coutinho.
- Wijk, J. van (2005) *Beter een verre vriend dan een geode buur - De situatie van terugkerende Angolese vluchtelingen uit de eigen regio* Den Haag, Boom, Juridische Uitgevers.
- Winden, B. van der (1996) *A family of the musseque – Survival and development in postwar Angola* Oxford, Worldview Publishing.
- Woolcock, M. & D. Narayan (2000) 'Social Capital: Implications for Development Theory Research, and Policy' *The World Bank Research Observer* 2000, 15-2.

Appendix I: Gegevens respondenten in Nederland

Naam: Emanuel
Leeftijd: 20 jaar
Woonplaats: Arnhem
In NL sinds: 2001

Studie: MBO Administratie
Werk: -
Hobby's: theater/toneelgroep
Netwerk: -

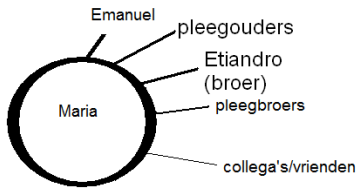
Maria (zus)
pleegouders
vrienden
Etiandro (broer)
pleegbroers
vrienden van dansgroep

* De namen van mijn respondenten zijn om privacy redenen gefingeerd.

Naam: *Maria*
 Leeftijd: *23 jaar*
 Woonplaats: *Arnhem*
 In NL sinds: *2004*

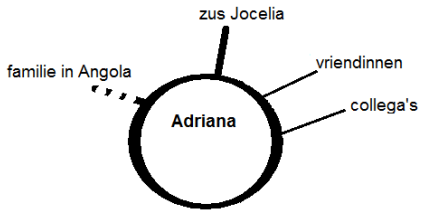
Studie: *MBO haarverzorging*
 Werk: *barmedewerster*
 Hobby's: *streetdance*
 Netwerk:

Naam: *Adriana*
 Leeftijd: *22 jaar*
 Woonplaats: *Utrecht*
 In NL sinds: *2003*

Studie: *Administratie*
 Werk: *Administratief medew.*
 Hobby's: *-*
 Netwerk:

Naam: *Jocelia*
 Leeftijd: *19 jaar*
 Woonplaats: *Utrecht*
 In NL sinds: *2003*

Studie: *MBO Verzorging*
 Werk: *caassiere*
 Hobby's: *theater en toneel*
 Netwerk:

Diallo (vriend)
 hartsvriendinnen
 Adriana (zus)
 vrienden uit vorige KWG
 vrienden van school
 collega's
 vrienden in Angola uit vroegere KWG

Naam: *Julio*
 Leeftijd: *20 jaar*
 Woonplaats: *Huissen*
 In NL sinds: *2001*

Studie: *Business Management*
 Werk: *medewerker Hi-store*
 Hobby's: *Voetbal*
 Netwerk:

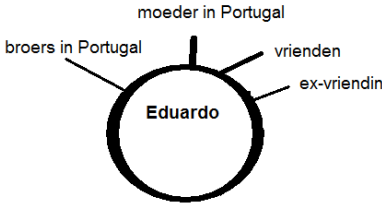
Emanuel (vriend)
 vriendin
 broer
 zus
 pleegmoeder
 schoonfamilie
 teamgenoten voetbal
 vrienden van dansgroep
 oud begeleiders KWG

Naam:..... *Eduardo* .....
 Leeftijd:..... *26 jaar* .....
 Woonplaats:..... *Roosendaal* .....
 In NL sinds:..... *2000* .....

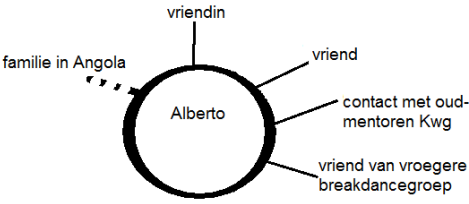
Studie:..... *niet afgemaakt* .....
 Werk:..... *magazijnmedewerker* .....
 Hobby's:..... *rap* .....
 Netwerk:.....

Naam:..... *Alberto* .....
 Leeftijd:..... *24 jaar* .....
 Woonplaats:..... *Zwolle* .....
 In NL sinds:..... *2002* .....

Studie:..... *-* .....
 Werk:..... *schilder* .....
 Hobby's:..... *-* .....
 Netwerk:.....

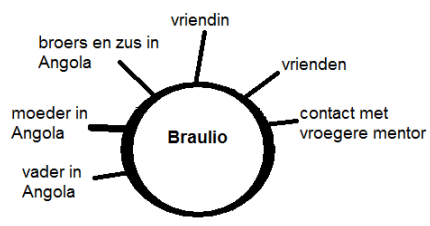

Naam: Braulio
 Leeftijd: 26 jaar
 Woonplaats: Zevenaar
 In NL sinds: 2001

Studie: biologie en Lab.Onderzoek
 Werk: microbiologisch analist
 Hobby's: - (geen tijd)
 Netwerk: .....

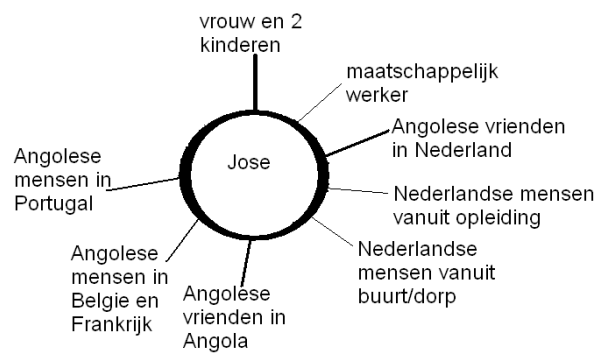

A central circle labeled "Braulio" is connected to several nodes: "vriendin", "vrienden", "contact met vroegere mentor", "vader in Angola", "moeder in Angola", and "broers en zus in Angola".

Naam: Jose
 Leeftijd: 27 jaar
 Woonplaats: Vlodrop
 In NL sinds: 2000

Studie: Opl. tot Automonteur
 Werk: Automonteur
 Hobby's: .....
 Netwerk: .....

A central circle labeled "Jose" is connected to several nodes: "vrouw en 2 kinderen", "maatschappelijk werker", "Angolese vrienden in Nederland", "Nederlandse mensen vanuit opleiding", "Nederlandse mensen vanuit buurt/dorp", "Angolese vrienden in Angola", "Angolese mensen in België en Frankrijk", and "Angolese mensen in Portugal".

Appendix II: Gegevens respondenten in Angola

Naam: Anna
 Leeftijd: 23 jaar
 Woonplaats: Luanda
 In NL van: 2000 tot: 2009

Studie: stewardess & secretaresse
 Werk: -
 Hobby's: bioscoop, uitgaan
 Netwerk: -

oude begeleiders KWG
 moeder
 dochtertje
 Anna
 Paulo (vriend)
 tante
 kindje van broer
 vriendin/buurmeisje
 schoonmoeder

Naam: Paulo
 Leeftijd: 24 jaar
 Woonplaats: Luanda
 In NL van: 2002 tot: 2010

Studie: -
 Werk: ... (soms in taxibusje)
 Hobby's: niets
 Netwerk: -

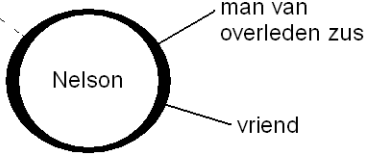
vrienden in Nederland
 2 nichtjes in Nederland
 vriend in België
 dochtertje
 Anna (vriendin)
 Paulo
 Davio (vriend)
 nicht
 vriendin van broer

Naam: *Nelson*
 Leeftijd: *24 jaar*
 Woonplaats: *Luanda*
 In NL van: *2002* tot: *2007*.....

Studie: .....
 Werk: *werkt parttime in een bar*
 Hobby's: *geen*
 Netwerk: .....

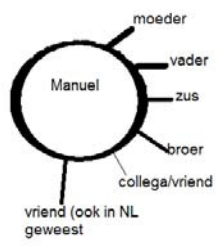
vrienden in Nederland

Naam: *Manuel*
 Leeftijd: *25 jaar*
 Woonplaats: *Luanda*
 In NL van: *2002* tot: *2008*.....

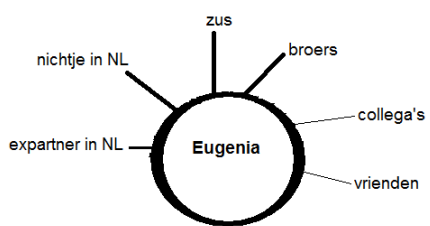
Studie: *accountancy*
 Werk: *beveiliging*
 Hobby's: *geen tijd voor*
 Netwerk: .....

Naam: *Eugenia*
 Leeftijd: *27 jaar*
 Woonplaats: *Luanda*
 In NL van: *1995* tot: *2005*.....

Studie: *psychologie*
 Werk: *secretaresse bij NL bedrijf*
 Hobby's: *studeren, verder geen tijd*
 Netwerk:.....

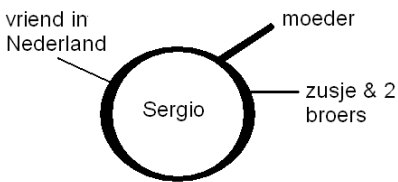

A central circle labeled "Eugenia" is connected to several labels: "zus" (top), "broers" (top-right), "collega's" (right), "vrienden" (bottom-right), "expartner in NL" (left), and "nichtje in NL" (top-left).

Naam: *Sergio*
 Leeftijd: *22 jaar*
 Woonplaats: *Luanda*
 In NL van: *2001* tot: *2006*.....

Studie: *Bedrijfsinformatica*
 Werk: *ICT'er*
 Hobby's: *uitgaan, vaethal (sams)*
 Netwerk:.....

A central circle labeled "Sergio" is connected to four labels: "moeder" (top-right), "zusje & 2 broers" (right), "vriend in Nederland" (left), and "moeder" (top).

Naam: *Claudia*
 Leeftijd: *18 jaar*
 Woonplaats: *Luanda*
 In NL van: *2004* tot: *2010*

Studie: .....
 Werk: .....
 Hobby's: .....
 Netwerk: .....

contacten vanuit de kerkgemeenschap in Nederland
 vriendinnen in Nederland
 moeder en broers & zussen

Naam: *Angelliqua*
 Leeftijd: *16 jaar*
 Woonplaats: *Luanda*
 In NL van: *2004* tot: *2010*

Studie: .....
 Werk: .....
 Hobby's: *dromen*
 Netwerk: .....

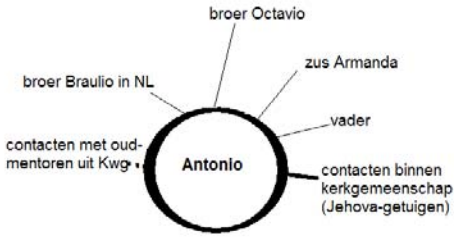
familie (moeder, broers & zussen)

Naam: *Antonio*
 Leeftijd: *18 jaar*
 Woonplaats: *Luanda*
 In NL van: *2002* tot: *2009*.....

Studie: *gestopt, wegens geen werk*
 Werk: *-*
 Hobby's: *voetballen, internetten*
 Netwerk: .....

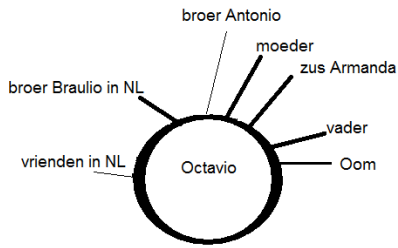

broer Octavio
 zus Armanda
 vader
 contacten binnen kerkgemeenschap (Jehova-getuigen)
 broer Braulio in NL
 contacten met oud-mentoren uit Kwg

Naam: *Octavio*
 Leeftijd: *22 jaar*
 Woonplaats: *Luanda*
 In NL van: *2002* tot: *2009*.....

Studie: *autotechniek*
 Werk: *automonteur*
 Hobby's: *chillen met vrienden*
 Netwerk: .....

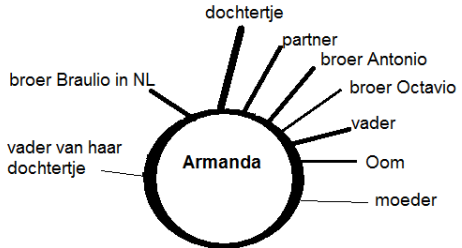

broer Antonio
 moeder
 zus Armanda
 vader
 Oom
 broer Braulio in NL
 vrienden in NL

Naam: *Armanda*
 Leeftijd: *24 jaar*
 Woonplaats: *Luanda*
 In NL van: *2002 tot 2010*

Studie: *secretarisseopleiding*
 Werk: *secretarisse*
 Hobby's: *shappen, facebooken*
 Netwerk:

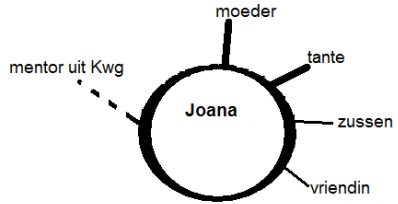

A central circle labeled "Armanda" is connected to several nodes: "dochtertje", "partner", "broer Antonio", "broer Octavio", "vader", "Oom", "moeder", and "vader van haar dochtertje". A separate line connects "dochtertje" to "broer Braulio in NL".

Naam: *Joana*
 Leeftijd: *20 jaar*
 Woonplaats: *Luanda*
 In NL van: *2001 tot 2009*

Studie: *secretarisseopleiding*
 Werk: *secretarisse*
 Hobby's: *koken*
 Netwerk:

A central circle labeled "Joana" is connected to several nodes: "moeder", "tante", "zussen", "vriendin", and "mentor uit Kwg".